

ทรัพย์สินากร

กับจดหมาย^๑

วันที่ 25 มีนาคม 2547

ห้อง 407 เวลา 15.15-17.00 น.

ร่วมทางมานุษยวิทยารั้วที่ 3

สมุดจดหมายเหตุ ทำด้วยจดหมาย

24-26 มีนาคม 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

การวิจัยและพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น
กรณีศึกษาชุมชนไม้เรียง อำเภอลำปาง จังหวัดนครศรีธรรมราช

กัลยาณี ปฎิมาพรเทพ

บทที่ ๑

ข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนไม้เรียง

ภาคใต้มีลักษณะทางภูมิศาสตร์ประการหนึ่งที่แตกต่างจากภาคอื่น คือ เป็นภาคเปิดที่ห้อมล้อมด้วยคาบสมุทรยาวหลายร้อยกิโลเมตร ทำให้ติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้อย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด เมื่อเป็นชุมชนเปิดจึงปฏิสัมพันธ์กับชุมชนกลุ่มอื่น ชชาติอื่น และวัฒนธรรมอื่น เช่น ชาวจีนฮกเกี้ยน ชาวมลายูๆ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ บูรณาการและผสมผสานกับวัฒนธรรมของชาติอื่น ๆ ได้อย่างกลมกลืน

นอกจากนี้ ภาคใต้ยังมีสภาพภูมิศาสตร์ที่กำหนดให้ผู้คนตั้งหลักแหล่งในพื้นที่ที่แตกต่างกัน จนสามารถแบ่งกลุ่มของชุมชนได้เป็น ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ชุมชนริมฝั่งทะเลสองฝั่ง ชุมชนชาวนาในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ และชุมชน ซึ่งอาศัยอยู่ตามไหล่เขาและหุบเขาตอนกลางบนที่สูง ซึ่งชาวภาคใต้มีคำเฉพาะที่เรียกชุมชนเหล่านี้ว่า “ไ้อ์เกลอเขา ไ้อ์เกลอเล” ชุมชนทั้ง ๓ มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตหรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์และข่าวสารกันอยู่ตลอดเวลา น่าจะเป็นลักษณะชุมชนเครือข่ายมากกว่าที่จะเรียกว่าเป็นชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งมีกระจายอยู่ในภาคต่าง ๆ ของประเทศ จากการเป็นเครือข่ายที่เหนียวแน่น มีจุดแข็งในการไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ทำให้สังคมภาคใต้มีลักษณะเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้

ชุมชนไม้เรียง อำเภอลำปาง จังหวัดนครศรีธรรมราช มี ๕ หมู่บ้าน มีพื้นที่ประมาณ ๔๓ ตารางกิโลเมตร ประชากรประมาณ ๑,๕๐๐ ครอบครัว จำนวน ๖,๐๐๐ คน ตำบลไม้เรียงเป็น ๑ ใน ๑๐ ตำบล ของอำเภอลำปาง ซึ่งมีทั้งหมด ๘๒ หมู่บ้าน คนส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ มีพื้นที่ทั้งหมด ๒๒,๒๒๐ ไร่ ตามหลักฐานทางราชการ ไม้เรียงตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ในปี พ.ศ. ๒๓๔๑ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ไม้เรียงมีพื้นที่ร้อยละ ๗.๖๗ ของอำเภอทั้งอำเภอ ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ทำสวนยางพารา

ชุมชนไม้เรียงดินแดนที่เคยอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งในภาคใต้มีเรื่องราวต่าง ๆ ที่น่าสนใจและน่าศึกษามากมายที่จะนำเสนอ เพื่อเป็นแบบอย่างให้ผู้สนใจได้รับทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้น รวมทั้งการแก้ปัญหาของผู้นำชุมชนคนสำคัญ คือ ครูประยงค์ ธรรมรงค์ มีความเสียสละ หากได้ศึกษาแล้ว คงต้องยอมรับในความปราชญ์เปรี๊ยะ สุขุมลุ่มลึก จนนำพาชุมชน ให้ผ่านพ้นวิกฤตได้อย่างไม่น่าเชื่อ หากท่านมีแนวคิดที่จะนำมาประยุกต์ในการแก้ปัญหาของชุมชนของตนเอง คงต้องไปศึกษาในพื้นที่ในพื้นที่ซึ่งผู้นำท่านนี้ไม่เคยปฏิเสธความช่วยเหลือใคร

ครูประยงค์ ธรรมรงค์ : ผู้นำชุมชนคนสำคัญ

ครูประยงค์ ธรรมรงค์ เป็นผู้นำและเป็นผู้ก่อตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อเป็นยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหาให้กับชุมชนได้เล่าถึงชีวิตประวัติของตนเอง ความเป็นมาและการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง เพื่อให้ทราบถึงที่มาของปัญหาและวิธีการแก้ปัญหา

ครูประยงค์ ธรรมรงค์ เกิดเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นชาวอำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ในครอบครัวชาวนา เมื่อจบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ก็ไม่สามารถต่อได้ เพราะปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ และแรงจูงใจจากขงพาราซึ่งขณะนั้น ได้ร่ำกาคี ซึ่งในขณะนั้นกระแส “กริดขางไมก็วันมีเงินร้อยพกกระเป๋” ต่อให้เรียนหนังสือสูงขนาดไหน ก็สู้การกริดขางไม่ได้ จากเหตุผลดังกล่าว จึงเป็นเครื่องช่วยตัดสินใจให้การเรียนของครูประยงค์สิ้นสุดลง

ชีวิตของครูประยงค์ผ่านงานยากมาพอสมควร ต่อมาราคายางเริ่มตกต่ำ จึงไปรับจ้างตัดไม้ ดูแลช้างลากไม้ ล่องแพซุงไปตามลำน้ำตาปี รับจ้างทำแร่ดิบที่ทะเลอันดามัน “งานที่ทำคือ อยู่กับหัวสับที่ดำน้ำนำลงไปในท้องทะเลเพื่อสับเอาทรายและแร่ขึ้นมาบนเรือขุด อยู่กลางทะเลเป็นปี อยู่ไปนาน ๆ เริ่มมองเห็นว่า หากนานเกินไปจะเป็นผลเสียต่อชีวิตของตนเอง ซึ่งไม่ได้ผลดีทั้งในเรื่องของฐานะและความปลอดภัยของชีวิต

ช่วงชีวิตการทำงานนี้ สอนให้ครูประยงค์ได้เรียนรู้ชีวิต ได้เรียนรู้ถึงการต่อสู้ที่ต้องแย่งชิงผลประโยชน์ เข้าใจลึกซึ้งถึงความสัมพันธ์ระหว่างคน ระบบ และการประกอบอาชีพเพื่อการอยู่รอด สิ่งที่พบเห็นนี้ได้หล่อหลอมจิตใจครูประยงค์ให้เข้มแข็ง อดทน และมีเมตตาพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นทุกครั้งที่มีโอกาส อีกทั้งในชีวิตของครูประยงค์เคยได้รับทุนจากมูลนิธิหมู่บ้านไปดูงานสหกรณ์ที่ประเทศ จีน ฝรั่งเศส เยอรมัน จากประสบการณ์ ทำให้ชีวิตของครูประยงค์ได้หล่อหลอมให้เป็นผู้เฒ่าตามธรรมชาติ จนสามารถช่วยแก้ปัญหาชุมชนได้ จนถึงขั้นตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง กลายเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่สำคัญของภาคใต้ และมีเวทีของสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง ซึ่งเป็นเวทีที่ทำให้ผู้คนในชุมชนได้

แสดงศักยภาพความเป็นนักปกครอง นักแก้ปัญหา ที่มีผู้คนจากทั่วทุกภาคที่มีความรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของไม้เรียงที่ช่วยให้ชาวบ้านอยู่กันอย่างมีความสุข ได้เดินทางมาค้นหาความจริง

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา โดย ดร.รุ่ง แก้วแดง เลขาธิการสภาการศึกษาได้ให้มีการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติครูภูมิปัญญาไทยขึ้นจำนวน ๓ รุ่น ในโครงการส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ของครูภูมิปัญญาไทย โดยให้สอดคล้องตามแผนงานหลักต่าง ๆ ในนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบเมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๒ เพื่อให้มีการนำองค์ความรู้เรื่องภูมิปัญญาไทย นำสู่การศึกษาทั้ง ๓ รูปแบบ

จากความสำเร็จของครูประยงค์ รมรงค์ ที่ได้นำความรู้ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน มาสร้างเป็นกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน การแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนที่ตนเองศึกษา ค้นคว้า ทดลองจนประสบความสำเร็จ แล้วนำไปเผยแพร่ ถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้เรียนรู้ นำไปแก้ปัญหา และปฏิบัติงานประสบความสำเร็จ เป็นประโยชน์โดยรวมแก่สังคม จึงได้รับการประกาศยกย่องจากสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาเลือกเป็นครูภูมิปัญญาไทยรุ่นที่ ๑ ด้านกองทุนและธุรกิจชุมชน

ชุมชนไม้เรียง : ดินแดนแห่งการเรียนรู้

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกระจ่ายอำนาจการปกครองไปสู่หัวเมือง โดยแบ่งการปกครองออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และ จังหวัด ตำบลไม้เรียงในปัจจุบัน อยู่ในท้องที่บริเวณที่ราบเชิงเขาศูนย์ มีประชากรอยู่ไม่มาก เรียกว่าบ้านทุ่งคอกไม้ ต่อมาได้ยกฐานะเป็นตำบล เจ้าหน้าที่จากอำเภอฉวางได้เดินทางมาสำรวจพื้นที่ เมื่อหันหน้าไปทางเขาศูนย์มองเห็นทิวทัศน์ไม้เรียงลำดับกันเป็นแถวตั้งแต่ริมทุ่งไปจรดยอดเขา เป็นไม้ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ คูแล้วเป็นระเบียบสวยงาม จึงตั้งชื่อว่า ตำบลไม้เรียงตั้งแต่นั้นมา

ชุมชนไม้เรียงนับเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความยากจนพอสมควร ปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙) เป็นต้นมา ทำให้รูปแบบความสัมพันธ์ที่ติดยึดในชุมชนเปลี่ยนแปลงมากและถูกทำลายลงมา ในช่วง ๔๐ กว่าปีที่ผ่านมา ปัญหาปัจจัยภายใน เช่น การแยกครอบครัวของลูกหลานชาวไม้เรียง มีการเคลื่อนตัวของชุมชนภายนอก เพราะการคมนาคมก้าวหน้า คือมีการตัดทางรถไฟสายใต้ อีกทั้งการเกิดวาทภัยเมื่อปีพ.ศ. ๒๕๐๕ ทำให้เรือกสวนไร่นาทั้งหมดของชาวเกษตรกร ไม้เรียงรวมทั้งป่าไม้ ธรรมชาติบนเขาศูนย์เสียหายมาก คำนวณค่าเสียหายในหน้าแล้งเกิดปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนไม้เรียง ทำให้มีปัจจัยภายนอกเข้ามามีอิทธิพลกำหนดการตัดสินใจเลือกวิถีการผลิตและวิถีชีวิต ไม้เรียงได้ก้าวเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมพืชเดี่ยวตั้งแต่นั้นมา แต่ยังคงมียางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญที่กำหนดชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งทำ

ให้ชีวิตผูกพันกับราคาขางมาตลอด เช่น การกรีดน้ำยางต้องขึ้นกับดินฟ้าอากาศ ราคาขางขึ้นอยู่ กับกลไกของตลาดโลก ทำให้อชีพการทำสวนยางไม่มีความมั่นคง ชาวบ้านมีฐานะยากจน ไม่สามารถส่งเสียให้ลูกเรียนต่อสูง ๆ ได้ ทำให้เกิดปัญหาพื้นฐานที่สำคัญของเยาวชน ได้แก่ ปัญหาความยากจน ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญให้เยาวชนขาดโอกาสทางการศึกษา ปัญหาไม่มีที่ดิน ทำกิน รัฐบาลพยายามแก้ปัญหาโดยการแทรกแซงราคา แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ครู ประยงค์จึงเข้าช่วยเหลือโดยจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาขางพาราฉบับประชาชน แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาได้มากนัก เพราะ ไม่มีความมั่นคง รัฐบาลกำหนดเป็นนโยบาย และการเมือง ก็ไม่นิ่งพอที่จะทำให้การพัฒนาเกิดการต่อเนื่อง รวมทั้งการถูกกำหนดจากตลาดโลก ครู ประยงค์จึงไม่อยากให้ชาวบ้านฝากความหวังให้กับขางพาราอย่างเดียว

การสูญเสียภูมิปัญญาท้องถิ่น

หากเราศึกษาประวัติศาสตร์จะพบว่า ชุมชนเกษตรกรรมไทยมีมาแต่โบราณ มีการอยู่ร่วมกันและทำการเกษตรโดยอาศัยประโยชน์จากธรรมชาติ และพึ่งอาศัยซึ่งกันและ กัน โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันมีการ ผลิตที่เกินความพอดี ที่ทรัพยากรรองรับได้ เพื่อนำไปสร้างเป็นตัวเงิน ก่อให้เกิดความเสียหาย แก่ชุมชน ยิ่งใช้เทคโนโลยีที่มีอานุภาพในการทำลายสูง ยิ่งก่อให้เกิดความหายนะแก่ มนุษยชาติมาก เกิดการสูญเสียภูมิปัญญาดั้งเดิม ดินน้ำลำธารถูกทำลาย สารเคมีตกค้างในดิน ผัก ผลไม้ ที่ดินเสื่อมโทรม ผู้คนหมดทางหากิน ต้องขายแรงงานในเมือง เกิดการละทิ้งถิ่นฐาน ทำให้เกิดปัญหาสังคมตามมา วิถีชีวิตที่ดิ่งงายเปลี่ยนไป ผู้คนเห็นแก่ตนเอง เปลี่ยนการพึ่งพา ระบบชุมชนไปสู่การพึ่งพาท้องถิ่นภายนอกและองค์กรรัฐ เป็นจุดอ่อนให้สิ่งที่ไม่ดีจากภายนอกเข้ามา

คณะกรรมการดำเนินงานศึกษาและจัดทำนโยบายส่งเสริมภูมิปัญญาไทยใน การจัดการศึกษาของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้สรุปว่า การดำเนินงานของผู้ทรง ภูมิปัญญาและองค์กรชุมชน เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นจากปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาที่ ชุมชนเผชิญอยู่ โดยภาพรวมเหตุแห่งปัญหาโดยย่อเกิดจาก

๑. การสูญเสียภูมิปัญญาท้องถิ่น อันเป็นผลมาจากอิทธิพลของภูมิปัญญา ระดับชาติ เนื่องจากการเริ่มมีแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ซึ่งเน้นให้ประชาชน ใช้เงินเป็นศูนย์กลางการพัฒนา ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคม ทำให้ผู้คนในชุม ชนหลงผิด ไม่สามารถรักษาวินัยธรรมและภูมิปัญญาที่ดีงามไว้ได้ เพราะใช้เงินเป็นตัวตั้ง

๒. การสูญเสียภูมิปัญญาท้องถิ่น นำไปสู่การสูญเสียความเป็นชุมชน เป็นการ สูญเสียทุกสิ่งทุกอย่างของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม การเชื่อ

พึ่งเคารพผู้ใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน กลายเป็น
ต้องพึ่งพารัฐ

๓. การสูญเสียภูมิปัญญาท้องถิ่น นำไปสู่การสูญเสียทรัพยากรอันเป็นพื้นฐาน
การผลิต การที่ชุมชนหันมามองเงินเป็นตัวตั้ง จึงต้องมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีอยู่
อย่างจำกัด เพื่อนำไปแปรเป็นตัวเงิน และมีความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด มีการทำลายไปเรื่อย ๆ
จนกว่าทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่จะหมดไป ดังเช่นป่าไม้ในเมืองไทย ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว
จนเกินความสมดุลของธรรมชาติ

จากสาเหตุแห่งปัญหาทั้ง ๓ ข้อดังกล่าว เป็นภาวะที่ชุมชนไม่เรียงและชุมชน
อื่น ๆ กำลังประสบ จึงเป็นที่มาของการเกิดผู้นำชุมชน หรือผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ไม่
สามารถทนดูความหายนะของชุมชนได้ จึงต้องนำชุมชนลุกขึ้นมาต่อสู้ ดังเช่นที่ครูประยงค์
กำลังทำอยู่ ดังคำกล่าวที่ว่า สถานการณ์ย่อมสร้างวีรบุรุษ

ปัญหาภาคใต้จึงเป็นหน่วยหนึ่งของปัญหาโลก ที่เกิดจากพิษภัยของเศรษฐกิจ
ระบบทุน ความเจริญทางเทคโนโลยีที่มีทั้งคุณอนันต์ หากเชื่อมโยงการใช้ทรัพยากร ผล
ประโยชน์มักตกแก่ผู้มีอำนาจหรือนายทุน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยากจน ไม่มีปัญญาจะไป
หาเงินมาสร้างเทคโนโลยี เพื่อสร้างความสุขแก่ตนเอง และโทษมหันต์ ซึ่งโทษหรือพิษภัยมัก
ตกอยู่กับชาวบ้าน และมีผลต่อสภาพแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ระบบโลกาภิวัตน์ที่
เป็นผลทำให้เกิดระบบทุนไร้พรมแดน ปัญหาสังคมบริโภค ที่มีความต้องการเกินปัจจัย ๔
การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อนำมาผลิตสินค้าในการสนองความต้องการที่ไม่สิ้นสุด
ของมนุษย์ ดังนั้น โครงสร้างเศรษฐกิจที่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือเศรษฐกิจในอุดมคติ ควร
เป็นเศรษฐกิจที่บูรณาการคน สังคม สิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน หรือที่นักวิชาการบางท่านเรียกว่า
เศรษฐกิจหรือเศรษฐศาสตร์สีเขียว ซึ่งเป็นลักษณะทุนชุมชนที่ไม่กระจุกตัวอยู่ที่นายทุน
แต่กระจายทุนไปในหมู่บ้าน ให้ทุกคนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ ไม่ผลิตสินค้าเกินความพอดี ใช้
เทคโนโลยีพื้นบ้านที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

ปัญหาของไม้เรียง ต้องแก้ด้วยคนของไม้เรียง

จากสาเหตุของปัญหาดังกล่าว และจากอาชีพการทำเกษตรที่ไม่มีความแน่นอน
ในเรื่องรายได้ ที่เกิดจากความไม่แน่นอนของดินฟ้าอากาศ จากการล้มลุกคลุกคลานเนื่องจาก
ภาวะภัยเมื่อปี ๒๕๐๕ ทำให้ชุมชนฟื้นตัวยาก ปัญหาเดิมที่มีอยู่แล้ว ก็ยิ่งทับถมให้ปัญหาลึก
ขึ้น ความยากจนของพ่อแม่ ทำให้เยาวชนขาดโอกาสทางการศึกษา เมื่อขาดโอกาสทางการ
ศึกษา ก็ทำให้ขาดความรู้ในเรื่องของการทำมาหากิน การบริหารจัดการ การรักษาสภาพแวดล้อม
 อีกทั้งทำให้ขาดสถานที่และอุปกรณ์ที่ใช้ในการเรียนรู้เรื่องของอาชีพทั้งทางด้านทฤษฎี
และด้านปฏิบัติ และทำให้ชุมชนขาดการมีส่วนร่วม เข้าลักษณะต่างคนต่างอยู่ ทำให้ชาว
เกษตรกรสวนยางขาดโอกาสในเรื่องข้อมูลข่าวสาร ตกเป็นเหยื่อของพ่อค้าคนกลาง ทำให้มี

หนี้สินมาก บางรายถึงกับต้องขายสวนไปเลยก็มี เป็นคำบอกเล่าของครูประยงค์ รมรงค์ ประธานสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง ผู้ซึ่งรับรู้ถึงความเดือดร้อนของชาวบ้านด้วยความปวดร้าว และเวทนา ถือว่าปัญหาของชุมชนเป็นปัญหาของตนเอง ด้วยความมีน้ำใจคิดอยากจะช่วยเหลือผู้อื่น ที่จะหาทางช่วยเหลือชาวบ้านเพื่อให้พ้นจากวงจรอุบาทว์ในเรื่องของความยากจน และจากการที่ตกอยู่ในสภาวะการณ์ที่เสื่อมถอย ทั้งด้านทรัพยากรและการพัฒนาตนเอง

บทที่ ๒

ผู้ริเริ่มแก้ปัญหาชุมชนไม้เรียง

ครูประยงค์กับชาวบ้านจึงร่วมกันวิเคราะห์ถึงต้นเหตุของปัญหา โดยคิดถึง ปัญหาที่เกิดจากยางพาราก่อน เพราะวงจรชีวิตการทำมาหากินของชาวดูได้ ผูกพันกับการทำสวนยางมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๔๕ มาเป็นเวลาร่วมร้อยกว่าปีแล้ว แต่ชาวบ้านก็ยังยากจนอยู่ การแก้ปัญหาทำให้พอมองเห็นแนวทางขึ้นต้น เช่น ต้องปรับปรุงยางแผ่นทั้งปริมาณและคุณภาพ การรวมกลุ่มต่อรองราคาพ่อค้าคนกลาง ควรรู้ข้อมูลข่าวสารเชิงลึก มีการลงแขกในการทำสวนยาง มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน ขยายความคิดและระดมทุนด้วยกัน ควรจดทะเบียนเป็นกลุ่มเกษตรกรการทำสวนยางไม้เรียง มีขั้นตอนการผลิต การแปรรูป และการขาย ที่จะนำมาแก้ปัญหาพ่อค้าคนกลางได้ มีพลังชาวบ้านหรือการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายยางพารา นครศรีธรรมราช ก่อตั้งกองทุนหมุนเวียนเครือข่ายเพื่อสนับสนุนธุรกิจของทุกกลุ่ม ก่อตั้งตลาดกลางร่วม ต่อมามีการทำโครงการหรือแผนงาน แผนแม่บทพัฒนายางพารา นำเสนอต่อรัฐบาลในการให้เข้าไปดำเนินการปฏิรูปการพัฒนายางพาราเสียใหม่ เพื่อให้ชาวสวนยางพาราเป็นผู้กำหนดด้วยตนเองได้ การมีระบบบัญชีที่เป็นมาตรฐาน ควรมีการฝึกอบรมหรือการศึกษาดูงานตามสถานที่ต่าง ๆ

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง : ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน การแก้ปัญหาที่ถูกจุด

กิจกรรมการวิเคราะห์ปัญหาของยางพาราที่เกิดจากการวิเคราะห์ร่วมกันของครูประยงค์และชาวบ้าน ซึ่งได้นำมาเป็นแนวปฏิบัติ แต่ก็ได้ผลไม่มากนัก เนื่องจากปัญหาอุปสรรคบางประการในระดับประเทศและในระดับโลก จนในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ชาวบ้านจำนวน ๓๗ หลังคาเรือนลงขันร่วมทุนจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ บาท ก่อตั้งโรงงานแปรรูปยางพาราขนาดเล็ก เป็นโรงเรียนแห่งการเรียนรู้ของชาวบ้าน เป็นการร่วมลงทุนทางด้านยางพาราด้วยกันอีกครั้ง แทนที่จะต่างคนต่างทำ และกำหนดราคาเอง ทำให้ถูกกดราคาจากพ่อค้าคนกลางได้ จนกระทั่งปี ๒๕๓๐ กลายเป็นโรงงานที่เหมาะสมของท้องถิ่น ทำให้เป็นยางพาราที่มีคุณภาพดีที่สุดในเอเชีย แต่ก็ยังแก้ปัญหาได้ไม่มากนัก เพราะพ่อค้าคนกลางก็ยังมีอิทธิพลใน

การผลักดันให้เป็นนโยบายรัฐที่เอื้อประโยชน์ต่อตนเอง มากกว่าความเดือดร้อนของชาวน้ำ
เรียงที่ยังทวีคูณขึ้น และวิเคราะห์ออกมาแล้วพบว่า ชาวน้ำเรียงขาดการบริหารจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกต้อง จึงต้องให้มีการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้สามารถจัดการ
ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด แต่ครูประยงค์ก็ยังหาทางออกโดยทำตัวอย่างวนเกษตรหรือ
เกษตรผสมผสาน ลงมือปลูกต้นไม้ที่กินได้ และเลี้ยงปลาในบ่อซีเมนต์ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้
เมื่อครั้งไปดูงานที่อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ และส่งเสริมให้ชาวบ้านเลี้ยงวัวในสวน
ยาง ซึ่งก็ไม่ใช่งานหนัก แต่เป็นอาชีพเสริมหลังคัดยาง

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ครูประยงค์กับชุมชนจึงร่วมกันก่อตั้งศูนย์ศึกษาและ
พัฒนาชุมชนน้ำเรียง เป็นศูนย์เรียนรู้ให้ชาวน้ำเรียง ศูนย์เรียนรู้ของครูประยงค์และชาวน้ำเรียง
ดังกล่าวหมายถึงสถานที่ที่มีองค์ความรู้ มีผู้รู้ มีการจัดการให้เกิดการเรียนรู้ มีผู้ต้องการเรียนรู้
คือ เรียนในสิ่งที่ต้องการจะรู้ รู้ในสิ่งที่ต้องการจะทำ และทำในสิ่งที่รู้แล้ว ทำการสรุป
วิเคราะห์ ปรับปรุง แก้ไขข้อบกพร่อง พัฒนาความรู้ให้เป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถถ่ายทอด
ให้ผู้อื่นนำไปใช้จริง ซึ่งก่อนที่จะมีการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ดังกล่าว ครูประยงค์และชาวน้ำเรียง
ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุที่ทำให้ชุมชนประสบวิกฤตและหาทางแก้ไขเบื้องต้นดังนี้

๑. ด้านการเรียนรู้ของชุมชน จากการวิเคราะห์ถึงต้นเหตุของปัญหาพบว่า
ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนเกิดจากคนขาดความรู้ ทำให้ขาดความสามารถในการจัดการชีวิตของ
ตนเองและของชุมชนมากกว่าขาดเงินและทรัพยากร จึงทำให้รู้ว่าต้องมีการเรียนรู้ในสิ่งที่
ต้องการรู้ รู้ในสิ่งที่จะทำ ทำในสิ่งที่รู้

๒. ด้านการพัฒนาอาชีพ วิธีการทำมาหากิน ไม่ควรฝากไว้กับเรื่องใดเรื่อง
หนึ่ง ต้องมีทั้งอาชีพหลัก อาชีพรอง และอาชีพเสริม เพื่อลดความเสี่ยง หากเป็นเกษตรกร ก็
ต้องเป็นเกษตรกรยั่งยืน พึ่งตนเองได้ตามแนวพระราชดำริในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง

๓. ด้านสุขภาพ สุขภาพกายและสุขภาพใจเป็นของคู่กัน หากร่างกายแข็งแรง
ก็จะมีจิตใจในการทำงานที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น หากทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
เป็นพิษ ก็จะมีผลต่อสุขภาพของคนได้ จึงต้องมีการผลิตอาหารปลอดภัย เพื่อนำมาบริโภค

เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่ชาวน้ำเรียงในการนำความรู้มาแก้ปัญหา
ในท้องถิ่น ซึ่งต่อมาได้ใช้เวลา ๑ ปี ในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจจากยางพาราได้ สิ่งที่จุด
ประกายความคิด คือ รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ปี ๒๕๔๐ ที่เน้นอำนาจการพัฒนาท้องถิ่น
โดยคนท้องถิ่นเอง โดยเริ่มจากเวทีชาวบ้าน พอกลุ่มคนมากขึ้น ก็กลายเป็นศูนย์ศึกษาและ
พัฒนาชุมชนน้ำเรียง เพราะเห็นด้วยกับแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพึ่งตนเอง ของพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ โดยได้ทำการศึกษาชุมชนในทุกด้าน ทั้ง
ด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การศึกษา สุขภาพ ซึ่งได้ค้นพบปัญหา สาเหตุ ข้อยกจำกัด จุด

หลักสูตรการศึกษาของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง

๑. หลักสูตรสามัญของกรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ การเรียนวิชาสามัญพื้นฐาน ซึ่งการศึกษานอกโรงเรียนได้ดำเนินการอยู่ เพื่อสนับสนุนให้คนในชุมชนได้เรียนวิชาสามัญอย่างน้อยจบระดับมัธยมศึกษาตอนต้นให้มากที่สุด เพราะวิชาสามัญมีความจำเป็นที่จะต้องนำมาใช้ในชีวิตประจำวันของสังคมยุคใหม่มาก

๒. ให้เรียนรู้ในสิ่งที่เขาต้องการจะรู้ โดยจะมีการแบ่งกลุ่มเรียนรู้ออกเป็นกลุ่มย่อย ตามสาขาอาชีพที่ตนต้องการเรียนรู้ พร้อมกับการปฏิบัติจริงในพื้นที่ของตนเอง ด้วยการเน้นผลงานที่ปฏิบัติมาเป็นหลักประกันความสำเร็จในกิจกรรมนั้น อาจเรียกได้ว่าเป็นหลักสูตรวิชาเลือก ที่ทางศูนย์ฯ กำหนดขึ้น ในชุมชนมีหลายสาขาอาชีพ จะต้องแบ่งการเรียนรู้ออกเป็นกลุ่มย่อย ตามความต้องการในสิ่งที่เขาเลือกแล้ว จัดหาความรู้และสถานที่ศึกษาให้ตรงกับความต้องการ พร้อมกับการปฏิบัติจริงในพื้นที่ของตนเอง เน้นผลงานที่ปฏิบัติเป็นหลักประกันความสำเร็จ ไม่นับประกาศนียบัตรที่เป็นกระดาษ เป็นหลักสูตรที่ศูนย์ฯ กำหนดขึ้นเพื่อพัฒนาความสามารถทางด้านเกษตรและเสริมสร้างเศรษฐกิจ ของชุมชน เพื่อใช้อบรมเกษตรกรหรือผู้สนใจทั่วไป เพื่อให้เกษตรกรมีความสามารถในอาชีพหลัก สร้างอาชีพรอง มีอาชีพเสริม ได้แก่ การเกษตรแบบผสมผสาน วนเกษตร เกษตรปลอดสารเคมี เป็นต้น แต่ทุกแผนจะเน้นการทำแบบครบวงจรทั้ง ๓ ขั้นตอน คือมีแผนงานการผลิต การแปรรูป และการค้าขาย มีจำนวนทั้งหมด ๘ หลักสูตร ซึ่งมีกิจกรรมกลุ่ม ๘ กิจกรรม กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมทั้งสถานที่ บุคลากร และทรัพยากร หลักสูตรดังกล่าวผู้ที่ผ่านการอบรมเป็นผู้นำชุมชนของสภาผู้นำชุมชนไม้เรียง ก็ต้องเรียนรู้เช่นกัน ซึ่งมีรายละเอียดของหลักสูตรและการดำเนินการดังต่อไปนี้

๑. หลักสูตรการปลูกพืชผักปลอดสารพิษ กลุ่มเกษตรกรรม

เพื่อสิ่งแวดล้อมที่ ๒

๒. หลักสตรการเพาะเลี้ยงปลาน้ำจืด กลุ่มเลี้ยงปลาหมูที่ ๒

๓. หลักสูตรการเพาะเลี้ยงไก่พื้นเมือง กลุ่มเลี้ยงไก่พื้นเมือง หมู่ที่ ๑

๔. หลักสูตรการเพาะเลี้ยงเห็ดด้วยขี้เลื่อย กลุ่มเพาะเห็ด หมู่ที่ ๕

๕. หลักสูตรการเพาะเลี้ยงสุกร กลุ่มเลี้ยงสุกร หมู่ที่ ๒

๖. หลักสูตรการผลิตอาหารสัตว์ กลุ่มสหกรณ์อาหารสัตว์ หมู่ที่ ๕

๗. หลักสูตรการแปรรูปข้าว กลุ่มทำนาข้าว หมู่ที่ ๖

๘. หลักสูตรหมอฟันบ้าน (แพทย์แผนไทย)กลุ่มสมุนไพรเพื่อสุขภาพ หมู่ที่ ๘

อาชีพทั้ง ๘ หลักสูตรนี้ เป็นการเรียนรู้โดยเน้นการปฏิบัติจริง เป็นหลักประกันความสำเร็จ ไม่เน้นประกาศนียบัตรซึ่งเป็นกระดาษ เป็นโรงเรียนที่ศูนย์กำหนดขึ้นจากความต้องการของชุมชน โดยมีวิธีการที่ตั้งอยู่บนฐานของการเรียนรู้ว่า จะทำอะไรต้องเรียนรู้ก่อนจึงจะทำ และทำในสิ่งที่รู้แล้ว ผลการลงมือในการกระทำในแต่ละครั้ง ต้องสรุปวิเคราะห์ จึงจะได้องค์ความรู้ใหม่ที่เป็นความจริง สามารถนำมาพัฒนาตน พัฒนาชุมชน จนถึงขั้นพัฒนาสังคมได้

๓. ให้การเรียนรู้ในสิ่งที่ควรจะรู้ เป็นหลักสูตรวิชาบังคับที่เน้นการพัฒนา ได้แก่

๓.๑ เศรษฐกิจจะต้องเป็นระบบเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับครัวเรือน ชุมชน จังหวัด ประเทศ และระดับโลก

๓.๒ สังคม ควรมีการเรียนรู้และเข้าใจในการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข

๓.๓ การเมือง ควรจะต้องรู้จักความหมายของการเมือง ความจำเป็นและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิต และความเป็นอยู่ของชุมชน ตลอดจนรวมถึงสิทธิและหน้าที่ของแต่ละบุคคลที่พึงจะได้รับกระทำเป็นอย่างดี

๓.๔ กฎหมาย สมาชิกภายในชุมชนจะต้องเรียนรู้กฎหมายที่จำเป็นซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เพื่อป้องกันการถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้อื่นและสังคม

๓.๕ ระบบสหกรณ์ สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาในการประกอบอาชีพของสมาชิกได้ดีในทุกอาชีพ

๓.๖ การบริหารจัดการ เพื่อนำมาใช้บริหารจัดการ โดยเริ่มจากครอบครัว ด้วยการจัดทำแผนงานประกอบอาชีพและการทำงาน

เนื่องจากความวิตกกังวลของครูประยงค์ที่เป็นห่วงว่า เยาวชนของไม้เรียงจำนวนหนึ่งที่ไม่มีความสนใจในการศึกษาต่อระดับปริญญาตรี ในอนาคตจะประสบปัญหาการทำมาหากิน เพราะที่ดินทำกินไม่พอ จึงได้ริเริ่มโครงการวิจัยในหัวข้อ เกษตรกรจะใช้ที่ดินทำกินเพียง ๓ ไร่ ทำอาชีพเลี้ยงครอบครัวได้อย่างไร เพื่อให้ผลที่ออกมาสามารถนำไปใช้กำหนดนโยบาย หรือยุทธศาสตร์ในการพัฒนาคนทางด้านการเกษตรในอนาคต ซึ่งมีแนวโน้มว่า จำนวนเกษตรกรจะมากขึ้น ในขณะที่จำนวนที่ดินมีน้อยลง ซึ่งครูประยงค์มีจุดมุ่งหมายของโครงการดังกล่าว คือ

๑. เยาวชนที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาตอนต้น ที่ไม่มีโอกาสเรียนต่อได้กลับมาเรียนต่อในระดับปริญาตรี ควบคู่ไปกับการทำเกษตรในที่ดินของตนเอง

๒. เป็นการสร้างผลงานวิจัยโดยให้เยาวชนเป็นแกนนำหลัก เพื่อสร้างต้นแบบของหลักสูตรท้องถิ่นที่เกิดจากชีวิตจริง ทำให้เยาวชนได้มีโอกาสทั้งในเรื่องของการศึกษาต่อและอาชีพ ทั้งนี้ต้องได้รับความร่วมมือจากเยาวชนที่อาสาเข้าร่วมโครงการ ผู้ปกครองที่ต้องมอบที่ดินให้บุตรหลานใช้ในการทำวิจัย องค์กรชุมชน คือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงที่ต้องเป็นพี่เลี้ยงที่ให้คำปรึกษาและประสานโครงการ รวมทั้งสถาบันการศึกษาที่ให้การสนับสนุนทางวิชาการและการเทียบโอนหน่วยกิต พร้อมทั้งให้ใบปริญาบัตรรับรองผลการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง

๓. แนวทางการศึกษาที่ชุมชนต้องการประกอบด้วย

๓.๑ ด้านความเป็นคน และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

๓.๒ ด้านอาชีพผสมผสาน โดยเน้นการทำเกษตรเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งรูปแบบจะยืดหยุ่นตามพื้นที่และความต้องการของแต่ละครอบครัว

๓.๓ ด้านสุขภาพ

๓.๔ ด้านอุตสาหกรรมที่เป็นวิสาหกิจ

เป้าหมายแรกที่ตั้งไว้ คือ เด็กที่เข้าโครงการ จะต้องใช้ประโยชน์บนที่ดิน ๓ ไร่ให้เกิดประโยชน์มากที่สุดโดยต้องคิดไปถึงเรื่องของการเพิ่มมูลค่าของผลผลิตด้วย ไม่ใช่แค่ได้ผลผลิตออกมาแล้วขายได้ทันที เพื่อให้มีรายได้อย่างต่ำเดือนละ ๑๕,๐๐๐ บาท ซึ่งจะสามารถเลี้ยงครอบครัวได้อย่างสบาย แกนนำของชุมชนไม้เรียงกล่าวว่า การตั้งเป้าหมายว่าสามารถทำรายได้ถึง ๑๕,๐๐๐ บาทต่อเดือนนั้น เกิดจากประสบการณ์ที่เคยไปดูงานในประเทศญี่ปุ่นซึ่งเกษตรกรที่นั่นใช้เนื้อที่เพียง ๑,๐๐๐ ตารางเมตร ก็สามารถทำการเกษตรเลี้ยงครอบครัวได้ โดยใช้หลักการจัดงานวิชาการทางด้านภูมิปัญญา บูรณาการเข้ากับเทคโนโลยีที่เหมาะสม โครงการดังกล่าวได้เริ่มเมื่อปี ๒๕๔๕ โดยพิจารณาหลักสูตรร่วมกับมหาวิทยาลัยรามคำแหง เพื่อใช้ระบบอินเตอร์เน็ต ค่าใช้จ่ายในการเรียนการสอนทางไกลมหาวิทยาลัยรามคำแหงเป็นผู้รับผิดชอบ ค่าใช้จ่ายในพื้นที่ ผู้ปกครองของผู้เรียนเป็นผู้รับผิดชอบ

กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนไม้เรียง จึงเป็นการเรียนรู้เรื่องตนเองตั้งแต่อดีตหรือความเป็นมาของชุมชน ปัญหาที่เปลี่ยนแปลงตามเหตุการณ์กระแสโลกตลอดเวลา อาชีพผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกชุมชน สิ่งที่เป็นความสำเร็จสูงสุดของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คือ สามารถนำข้อมูลมาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อกำหนดอนาคตและความมุ่งหวังที่จะให้ชุมชนเป็นอยู่อย่างไร โดยไม่ต้องให้คนอื่นมาคิดแทน

หัวใจสำคัญของการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง คือ

๑. ทุกกิจกรรมเน้นการพัฒนาคนให้มีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่อง มีการประสานความร่วมมือกัน ฟังพาอาศัยกัน

๒. ทุกกิจกรรมเน้นการเรียนรู้ ให้ทุกคนรู้จักคิด รู้จักวางแผน ก่อนที่จะลงทุนทำอะไร ต้องรู้และเข้าใจอย่างชัดเจน ก่อนที่จะลงมือทำ

๓. ทุกกิจกรรมเน้นการมองตลาดใกล้ตัวก่อน จากการสัมพันธ์กัน ร่วมมือกัน เป็นเครือข่ายกัน ซื่อซายแลกเปลี่ยนกัน จนกลายเป็นธุรกิจ จะเกิดความมั่นคงยั่งยืนได้ในอนาคต

๔. ทุกกิจกรรมเน้นการผลิตสิ่งที่จำเป็น ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนเป็นหลัก

ชุมชนไม้เรียง หากมองในแง่ปรากฏการณ์การเมือง อาจเรียกได้ว่า เป็น civil Social หรือประชาสังคม เป็นการให้อำนาจคนทุกคนร่วมกันคิด เพื่อกำหนดนโยบายที่สอดคล้องกับปัญหาและสนองความต้องการและการสร้างศักยภาพของท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ดร.สิปปนนท์ เกตุทัต กล่าวว่า งานที่มาจากข้างล่างสู่ข้างบน เป็นงานขายความคิดและจุดประกาย เป็นงานที่สำคัญของผู้นำชาวบ้าน

เพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงควบคุมคุณภาพ โดยร่วมกับภาคีต่าง ๆ ในการแบ่งการบริหารจัดการออกเป็น ๕ กลุ่ม

๑. ด้านการศึกษา ได้มีการประสานงานกับการศึกษานอกโรงเรียน ในการควบคุมกิจกรรมการเรียนรู้ของไม้เรียง เพื่อนำความรู้มาประยุกต์ใช้ในชุมชน

๒. ด้านเกษตรกรรมแบบยั่งยืนและสิ่งแวดล้อม มีการประสานงานกับศูนย์เทคโนโลยีทางการเกษตร ให้ทำเกษตรแบบปลอดภัย และรักษาสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างคุณภาพชีวิต

๓. ด้านสาธารณสุข มีการก่อตั้งชมรมแพทย์แผนไทย โดยประสานงานกับศูนย์สาธารณสุขของชุมชน

๔. ด้านธุรกิจและอุตสาหกรรมชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้เรื่องการแปรรูปผลผลิตและการจัดการการตลาด

๕. ด้านกองทุนชุมชน มีการก่อตั้งธนาคารหมู่บ้านของชุมชนไม้เรียง เป็นธนาคารกลาง

ทั้ง ๕ กลุ่ม จะมีการประชุมกันทุกเดือน เพื่อวิเคราะห์ข้อมูลออกมาให้ชุมชนนำไปปฏิบัติให้เป็นจริงอยู่เสมอ

บทที่ ๓

ผลกระทบต่อชุมชน

ผลพวงจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของครูประจำชั้นและคณะที่ได้ให้แก่ชาวบ้าน ทำให้เกิดเครื่องมือแก้ความจนและแก้ปัญหาให้ชุมชนได้มาก คือ

• แผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือที่จะทำให้คนมาเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้รู้จักตนเอง รู้จักชุมชนของตนเอง รู้จักโลกภายนอก ผลกระทบจากโลกภายนอก การวางแผนครอบครัว การวางแผนชีวิต การวางแผนชุมชน เพื่อสร้างแนวทางการพึ่งตนเอง สร้างกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตแก่ชุมชน วางระบบการบริหารทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และนำแผนสู่การปฏิบัติ

การจัดทำแผนแม่บทชุมชน จากการได้รับกระบวนการเรียนรู้ ทำให้ชาวบ้านสามารถนำความรู้มาทำแผนแม่บทชุมชนได้ โดยเริ่มจากการจัดตั้งประชาคมตำบลโดยมีการกำหนดนโยบาย วางแผนแม่บทชุมชนระดับหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านอย่างชัดเจน อันเป็นที่มาของโครงสร้างสภาผู้นำ และเป็นต้นแบบของการทำแผนแม่บทในประเทศ โดยครูประจำชั้นให้คัดเลือกผู้นำหมู่บ้านจำนวน ๘ หมู่บ้าน ๆ ละ ๕ คน รวมเป็น ๔๐ คน โดยให้บุคคลเหล่านี้มีการพัฒนาตนเอง ให้เข้ารับการฝึกอบรมในหลักสูตรต่าง ๆ ได้แก่

๑. ความรู้ด้านการจัดการองค์กรและพัฒนาเครือข่าย
๒. ด้านการเงินและบัญชี
๓. ด้านเกษตรกรรมยั่งยืนและสิ่งแวดล้อม
๔. ด้านธุรกิจอุตสาหกรรมชุมชน กองทุนและสวัสดิการชุมชน
๕. การจัดการเรียนรู้ของชุมชน

ผู้นำหมู่บ้านทั้ง ๔๐ คน ต้องเป็นตัวแทนในการปัญหาวิเคราะห์ โดยมีเครื่องมือคือ แบบสอบถามข้อมูลพื้นฐานของครอบครัวเกี่ยวกับค่าใช้จ่าย ทรัพยากร อำนาจของข้อมูลก็จะทำให้เห็นปัญหาต่าง ๆ ชัดเจนและมากมายกว่าที่คิดที่มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันหมดที่จะต้องมีการวางแผนในการแก้ปัญหาให้เป็นระบบ รวมทั้งต้องสามารถป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ด้วย โดยการนำแผนลงสู่การปฏิบัติ กลายเป็นแผนระดับตำบล ที่ควรรนำเสนองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่ออนุมัติให้นำมาดำเนินการ เพื่อให้ตำบลก้าวเข้าสู่ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้อย่างดี

ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ เริ่มมีหลักสูตรของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง เพื่อให้ผู้เรียนผ่านกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้มีความสามารถในการแก้ปัญหาได้ จนสามารถวาง

แผนแม่บทชุมชนและเริ่มวิเคราะห์ปัญหา จนถึงปี ๒๕๔๐ จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์เพื่อแก้ปัญหา คือ การตั้งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง โดยมีวิสัยทัศน์ไปอีก ๑๐ ปีข้างหน้า

- วิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนมักเป็นระบบงานที่ไม่เป็นมาตรฐานเหมือนกับระบบบริษัท แต่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจกัน ผู้นำต้องมีความสามารถสูงในการวางแผน ควบคุมงาน ประเมินผลงาน การทำงานกับกลุ่มจึงต้องมีลักษณะที่เกิดจากแรงเสริมภายในของมนุษย์ เป็นการเกิดจากใจ ที่มาจากความนับถือผู้นำ และเพื่อความอยู่รอดของตนเองและสังคม โดยมีการลงโทษทางสังคม (Social Sanction) เป็นกฎควบคุมระเบียบทางสังคม

การทำวิสาหกิจชุมชน จึงเป็นหนทางหนึ่งของการปลดแอกชุมชนออกจากความเป็นทาสของการครอบงำทางเศรษฐกิจ สังคมภายนอก ทำให้เกิดเสรีภาพทางเศรษฐกิจพึ่งตนเองได้ ส่วนที่เหลือนำมาพัฒนาชุมชนทางด้านสาธารณประโยชน์ โดยไม่ต้องรอความช่วยเหลือจากรัฐ ที่สำคัญคือ การปลดแอกจากพ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นแอกใหญ่ที่กดทับให้คนยากจนจมปลักอยู่ในความทุกข์ยาก การทำวิสาหกิจชุมชน จะทำให้คนพึ่งตนเองได้ เป็นหนทางแห่งการสร้างความสำเร็จให้แก่ชุมชนอย่างมั่นคง ปลอดภัยจากภาวะดองเบี้ยวที่เป็นตัวจักรสำคัญที่ทำให้ชุมชนล้มละลาย

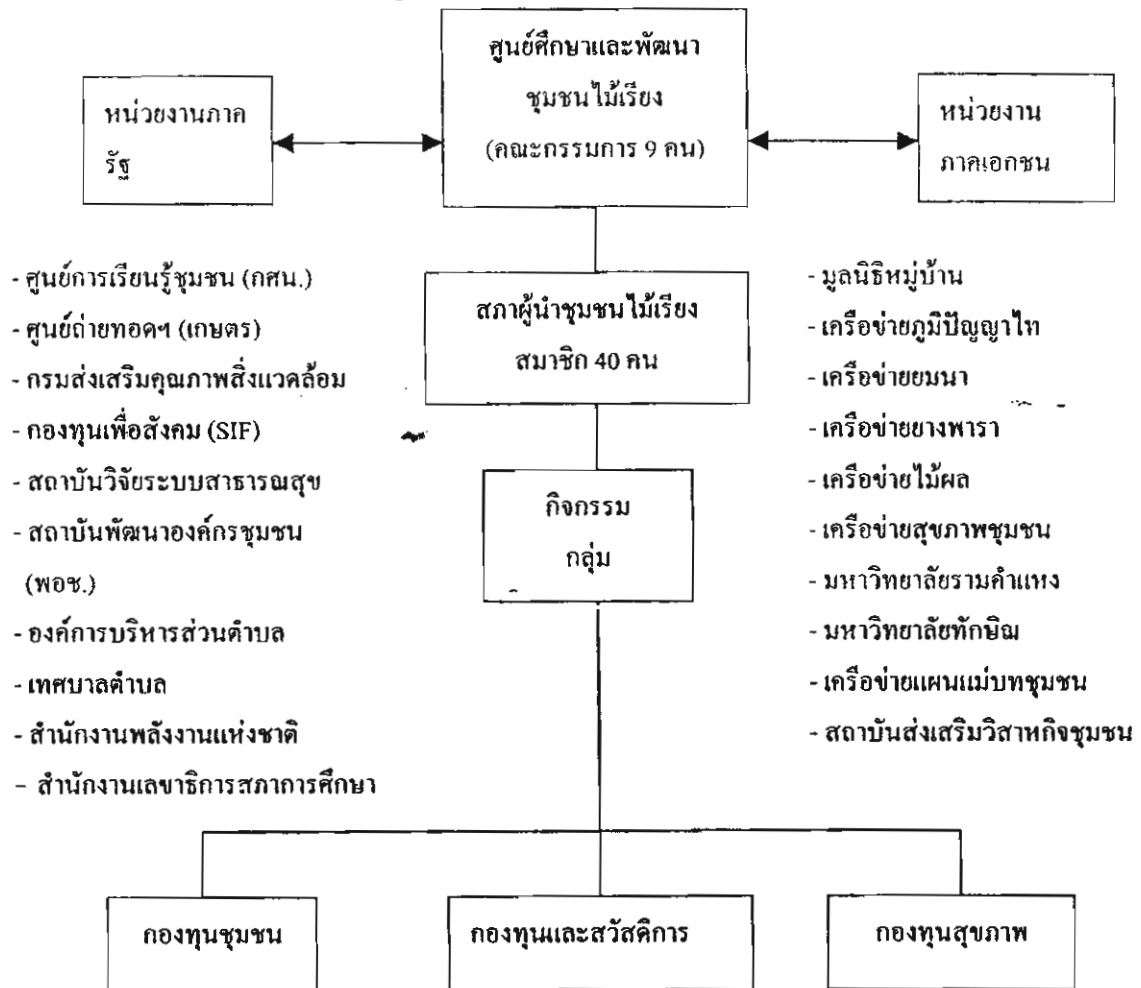
ครูประยงค์กล่าวว่า นโยบายของรัฐไม่ค่อยแน่นอน สนับสนุนให้ทำโน่นทำนี่ พอชาวบ้านลงมือทำ ก็เปลี่ยนไปอีกทางหนึ่งแล้ว ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบปัญหาดังกล่าวมาก ชาวบ้านไม่ได้เป็นผู้คิดวางแผน คนอื่นคิดให้ ดำเนินการไปไต่ยังไปไม่ถึงไหน ก็เปลี่ยนแปลงอีก ชาวบ้านก็คิดต่อไม่ทัน คนที่มีประสบการณ์มาก่อน ก็เตรียมรับมือล่วงหน้าได้ แก้ปัญหาได้ทัน แต่ชาวบ้านจำนวนมากปรับตัวตามสถานการณ์ไม่ทัน จากปัญหาที่กล่าวมา เป็นความพยายามของครูประยงค์ที่ร่วมกันสร้างวงจรทุนชุมชน เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ยกกระดับเป็นวิสาหกิจชุมชน ซึ่งรัฐควรนำมาปรับประยุกต์ให้เป็นยุทธศาสตร์ระดับชาติ เพราะเกิดจากสภาพความเป็นจริงของชุมชน และอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียง ที่มีเรื่องของจิตใจและความร่วมมือของคนมาเป็นตัวกำหนดสำคัญในการทำงาน

ดังนั้น ครูประยงค์และคณะจึงเริ่มจากหลักสูตรวิชาเลือก ๘ หลักสูตรที่เกิดจากการทำแผนแม่บทชุมชน ๘ อาชีพ เป็นฐานของวิสาหกิจชุมชน เป็นหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน สุขภาพ อาหาร การผลิตของใช้ในครัวเรือน ซึ่งครั้งแรกมีการผลิตไว้ใช้ในครัวเรือน และแลกเปลี่ยนกัน ที่เหลือจึงขาย ค่อยมาพัฒนาธุรกิจเป็นวิสาหกิจชุมชน โดยเริ่มด้วยวิสาหกิจยาง และตามด้วยผลิตภัณฑ์อื่น ๆ โดยได้พัฒนาเข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ในศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชน มีแผนแม่บทชุมชนเป็นแนวทางในการสร้างองค์กรชุมชน ซึ่งมีสภาผู้

นำชุมชนซึ่งมีผู้นำอยู่ ๔๐ คน ร่วมบริหารจัดการ พร้อมกับขยายเครือข่ายองค์กรชุมชนออกไป ทั้งภาครัฐและเอกชน สินค้าบางอย่างสามารถส่งไปขายต่างประเทศ เช่น ขนมันจีนอบแห้ง ซึ่งขณะนี้มีการจัดการวิสาหกิจชุมชนเป็น ๘ ชุมชน ๘ ผลิตภัณฑ์

กระบวนการจัดทำวิสาหกิจชุมชน ครูประยงค์ได้ประยุกต์แนวคิดจากการศึกษาดูงานจากต่างประเทศ ซึ่งได้ความคิดจากนักวิชาการฝรั่งว่า การเกิดหรือเติบโตในธุรกิจขนาดเล็กย่อม จะเป็นของชุมชนหรือส่วนตัว ต้องมีความคิดและวิธีจัดการที่ถูกต้อง จึงจะไปรอด หากทำให้แก่ชุมชน ระดับความรู้และการศึกษาของคนในชุมชน จิตสำนึกแบบประชาธิปไตย บรรยากาศของสังคมการเมืองของประเทศ มีส่วนทำให้สำเร็จหรือล้มเหลว เพราะฉะนั้นทางเลือกต่าง ๆ ในการจัดวิสาหกิจชุมชน ไม่ใช่ทางเลือกที่พัฒนาให้กิจการใหญ่โตยิ่งขึ้น แต่ควรเป็นทางเลือกที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้ตามกำลัง และพัฒนาเครือข่ายให้รวมตัวกันได้ นอกจากนี้ จากประสบการณ์ ประกอบกับแรงหนุนจากกลุ่มออมทรัพย์ทั้ง ๒๐๐ กลุ่มในจังหวัดนครศรีธรรมราชเชื่อมั่นว่า หากมีการร่วมมือกันทั้ง ๓ เครือข่ายใหญ่ในจังหวัดนครศรีธรรมราชแล้ว จะสามารถตัดปัญหาพ่อค้าคนกลางในเรื่องของการค้าขายได้ และยังมี ความเชื่อมั่นในตัวผู้นำชุมชนคือครูประยงค์ ที่จะนำพานาวาลำนี้ให้ผ่านพ้นคลื่นลมให้ถึงฝั่งได้ นับว่าเป็นแผนการพัฒนาชุมชนในเชิงรุกของชาวไม้เรียง

โครงสร้างศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง

• การสร้างเครือข่าย

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง มีการรวมกลุ่มตามฐานอาชีพต่าง ๆ ที่มีความแตกต่างกัน คือ เครือข่ายชนนา เพื่อให้มีผลผลิตจากชุมชนมาทำวิสาหกิจชุมชนร่วมกัน เป็นเครือข่ายสัมพันธ์กับการสร้างแนวทางพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นการทวนกระแสของทฤษฎีที่ว่า การรวมกลุ่มกันบุคคลควรมาจากอาชีพเดียวกัน มีวิถีชีวิตที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน แต่เครือข่ายของชุมชนไม้เรียงกลับมีฐานของทรัพยากรการผลิตที่ไม่เหมือนกัน เพราะมุ่งไปที่เรื่องของปากท้องดังนี้

๑. เครือข่ายยางพารา (ข หมายถึงยาง) ในจังหวัดนครศรีธรรมราชที่ดำเนินการอยู่แล้ว ๑๐ ตำบล มีโรงงานแปรรูปยาง ๑๑ โรง เป็นยางแผ่นและยางรมควัน จุดประสานสำคัญอยู่ที่ตำบลไม้เรียง

ครูประยงค์ และเครือข่ายยางรวมทั้งชุมชน ได้ช่วยกันวางแผนแม่บทยางพาราแบบประชาชนขึ้นซึ่งต่อมาได้กลายเป็นประเด็นทางการเมือง ซึ่งก่อนหน้านี้ไม่เคยมีแผนแม่บทในการกำกับทิศทางและวิธีทำงานของรัฐ จนเกิดปัญหาแย้งชิงบทบาทของหน่วยงานรัฐ

ต่าง ๆ ตามนคยบายการเปลี่ยนแปลงพรรคการเมืองที่มีบุคลากรและนโยบายตามยุคตามสมัย รวมทั้งคณะกรรมการนโยบายยางพาราระดับชาติ - ก็ไม่มีบทบาทที่ชัดเจนในการพัฒนา ยางพาราไทย และไม่มีองค์ความรู้เพียงพอ แต่อย่างไรก็ตาม แผนแม่บทการพัฒนา ยางพารา ฉบับประชาชนของไม้เรียง ได้มีการจัดทำ ประชาพิจารณ์ ใน ๖ จังหวัดใหญ่ในภาคใต้และ ภาคตะวันออก มีเกษตรกรเข้าร่วมประมาณ ๑,๐๐๐ คน รัฐไม่ยอมรับแผนแม่บทของชาวบ้าน โดยอ้างว่ามีแผนยุทธศาสตร์ยางของรัฐอยู่แล้ว แต่ชาวบ้านสามารถเผยแพร่แนวคิดดังกล่าว ออกไปถึง ๒๗ จังหวัดที่มีการปลูกยางพารา นับเป็นพลังการเรียนรู้ด้วยตนเองที่ยิ่งใหญ่ของ ชาวบ้าน ทำให้ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน และได้ผ่านการเรียนรู้และการปฏิบัติมาด้วยกัน ต่อมาจากการไปดูงานด้านสหกรณ์ที่ต่างประเทศแถวยุโรป ๒ เดือน ในปี ๒๕๖๕ ครู ประยงค์ได้ใช้แนวคิดในการนำวิธีการของระบบสหกรณ์มาประยุกต์การบริหารจัดการผล ผลิตทางการเกษตร ตั้งแต่ขั้นตอนการรวบรวมผลผลิตเกษตร การแปรรูป การค้าขาย ให้อยู่ใน ระบบสหกรณ์และขยายให้ครอบคลุมพื้นที่ให้มาก เพื่อสร้างพลังต่อรองกับพ่อค้าคนกลางซึ่ง ควรเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อการส่งออกมากกว่าการกำหนดราคาสินค้า

จากการดูงานด้านการค้าขายสินค้าเกษตรกรรมของประเทศในยุโรป ทำให้ครู ประยงค์พบว่า เกษตรกรฝรั่งอยู่รอดได้เพราะคัดพ่อค้าคนกลางออกไปหมด ทำให้ครบวงจร ทั้งในเรื่องของการผลิต การแปรรูป และการจำหน่าย ที่ผ่านมาเกษตรกรไทยทำเป็นอย่างเดียว คือ การผลิต แต่ทำการค้าขายไม่เป็น ไม่คิดถึงเรื่องต้นทุน จึงขาดทุนกันมาตลอด ถ้าเกษตรกร ไทยทำอีกสองขั้น คือ การแปรรูปและการขาย ก็จะไปรอด เกษตรกรมักมีปัญหาการส่งออก เกือบทุกเรื่อง เพราะรัฐไม่ได้สนับสนุนหรือให้ความรู้ด้านการจัดการ แต่ส่งเสริมแต่การผลิต เพียงอย่างเดียว

จากกระบวนการเรียนรู้ การศึกษาดูงาน การผ่านการฝึกอบรม คนในชุมชนไม้ เรียง ได้ร่วมกันจัดทำหนังสือคู่มือเกษตรกรชาวสวนยางครบวงจร เพื่อเผยแพร่ให้กลุ่มอื่น ๆ นำไปใช้ประโยชน์ ในหนังสือเล่มดังกล่าว ได้กล่าวถึงโครงสร้างตลาดโลก โครงสร้างตลาด ยางพาราไทย สูตรการผลิตยางสิ่งแห้ง ระบบโรงงานอุตสาหกรรมเกี่ยวกับยางพาราทั้งหมด การจัดการทางด้านธุรกิจขนาดเล็กในชนบท และการทำเกษตรผสมผสานในสวนยางพารา

๒. เครือข่ายไม้ผล (ม หมายถึงไม้ผล) ในจังหวัดนครศรีธรรมราชที่ดำเนินการ อยู่แล้ว ๘ อำเภอ มีห้องเย็นจำนวน ๒ แห่ง จุดประสานสำคัญอยู่อำเภอคีรีวงและอำเภอลาน สกา

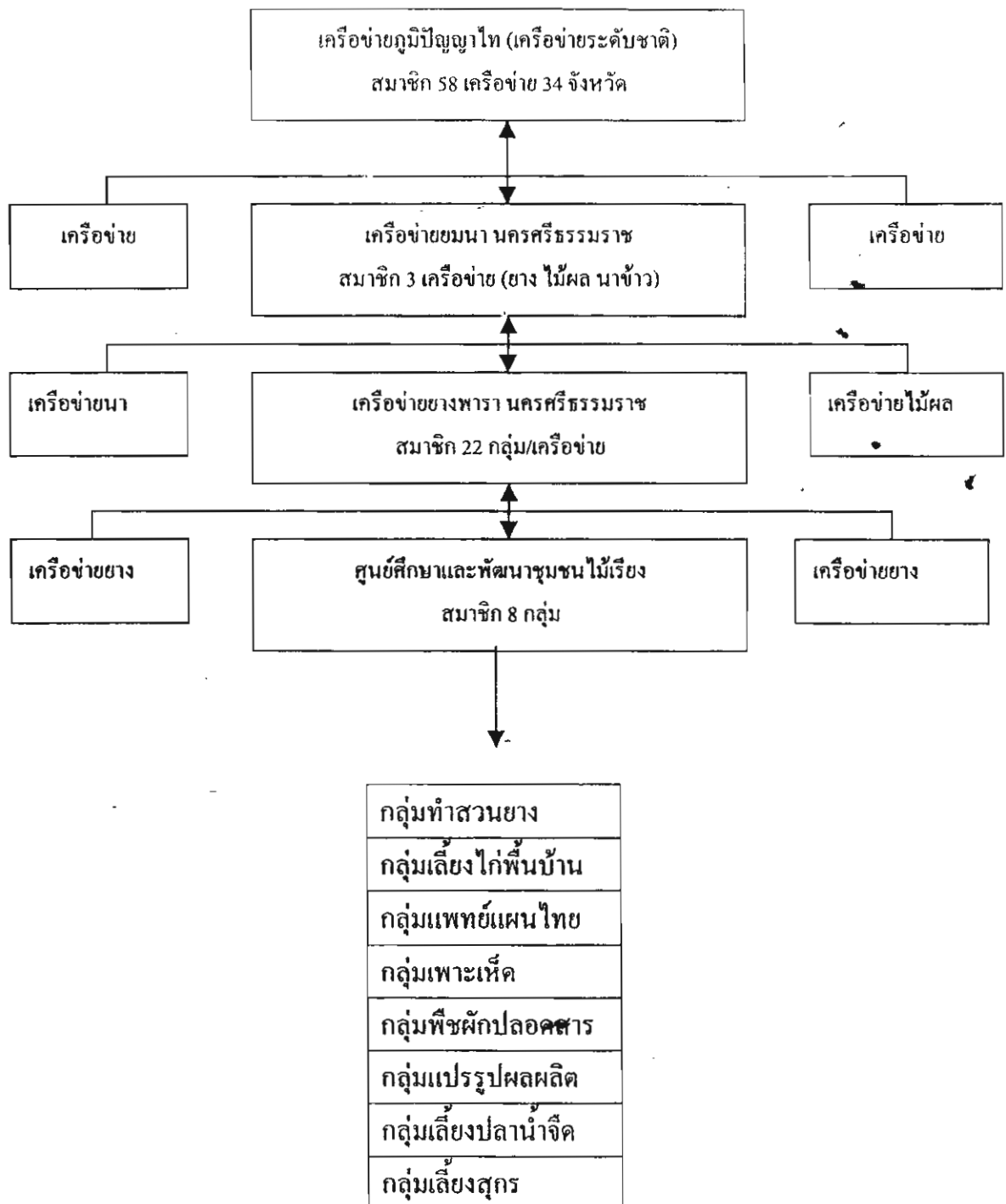
๓. เครือข่ายนา (นา หมายถึงที่นา) ในลุ่มแม่น้ำปากพนัง ๔ อำเภอ ซึ่งมีอยู่ ประมาณ ๖ กลุ่ม มีโรงสี ๔ โรง เป็นโรงสีขนาดกลาง (๒๔ เกวียน) และขนาดใหญ่ (๖๔ เกวียน) จุดประสานสำคัญอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำปากพนัง อำเภอปากพนัง

ตัวอย่างผลผลิตของการผลิตแกะของเครือข่ายนา เช่น การทำโครงการโรงงานทำแปงขนมจีน ซึ่งค้นพบความจริง ๒ เรื่อง คือ ข้าวที่ปลูกในลุ่มน้ำปากพนังมีคุณภาพต่ำ ประกอบกับผู้บริโภคขนมจีนในจังหวัดนครศรีธรรมราชแต่ละวันเท่ากับบริโภคขนมจีนในภาคอีสานทั้งหมด ครูประยงค์จึงจัดทำโรงงานแปงทำขนมจีนในปี ๒๕๓๕ โดยพาชาวบ้านไปดูงานที่จังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดฉะเชิงเทรา และกรุงเทพมหานคร ก่อนที่จะมาเปิดโรงงานแปงขนมจีน โดยมีชุมชนร่วมถือหุ้น ทำให้สามารถผลิตแปงขนมจีนได้วันละ ๗-๘ ตัน ส่งไปขายใน ๗ จังหวัดภาคใต้ ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านดีขึ้น นับว่า ชาวบ้านได้เรียนรู้การดำเนินงานแผนใหม่โดยผสมผสานความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิม นำมาประกอบเป็นผลงานที่ได้รับประโยชน์จากผลผลิตจากการทำนาและจากตลาดของตนเอง

ทั้ง ๓ เครือข่ายได้รับการขนานนามว่า “เครือข่ายมมนา” เป็นเครือข่ายระดับจังหวัด ซึ่ง ๔ ฐานอาชีพหลักของไม้เรียง คือ การทำสวนยาง การทำสวนไม้ผล การทำนาข้าว การทำการประมง และได้ดำเนินการในรูปของวิสาหกิจชุมชน เครือข่ายยางพารานครศรีธรรมราช เป็นบทบาทที่เริ่มต้นที่ผลักดันให้ไม้เรียงบริหารจัดการท้องถิ่นของตนเอง เกิดประสานสัมพันธ์กับเครือข่ายนาและไม้ผล ที่เชื่อมต่อกับมิติของชีวิตจากอดีตจนถึงปัจจุบัน พื้นฟูความสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ได้ร่วมกันสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน - ทั้งในเรื่องของธุรกิจและอุตสาหกรรมชุมชน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง เป็นธุรกิจที่ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างรวย ต่างคนต่างจน แต่เป็นกำลังสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ในชุมชนในการนำเข้าสู่การศึกษาทั้ง ๓ รูปแบบ และเป็นวัฒนธรรมประเพณีของการอยู่ร่วมกันของคนภาคใต้ที่เรียกว่า ซอมือ หรือลงแขก หรือแชร์แรงงาน ซึ่งมีทั้งผู้ที่อยู่ตามเชิงเขา เช่น การทำสวนยาง หรือการทำไม้ผล หรือผู้ที่ทำการประมงอยู่ตามริมทะเล

การเรียนรู้เป็นยุทธศาสตร์ในการทำงานที่สำคัญที่สุดของการบริหารเครือข่าย ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ถึงอิทธิพลหรืออำนาจของข้อมูล จึงเริ่มเดินสายดูงานในภาคใต้และภาคตะวันออกของประเทศ เพื่อเก็บเกี่ยวความรู้ต่าง ๆ และปรับประยุกต์ประสบการณ์ที่ได้มาบริหารเครือข่าย ครูประยงค์และคณะได้ใช้ประโยชน์จากเครือข่ายในการบริหารชุมชนมาตลอด

เครือข่ายของศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม่เรียง

บทที่ ๔

ข้อค้นพบ

- การยอมรับจากคนรุ่นใหม่

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนภาคใต้ จะเป็นการเรียนรู้มาตั้งแต่อดีต พัฒนา มาเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้และปลูกฝังให้คนรุ่นต่อ ๆ มาจนปัจจุบัน สังคมภาคใต้ จึงเป็น สังคมแห่งการเรียนรู้ในโลกสมัยใหม่

ปัญหาพื้นฐานที่สำคัญของชุมชนไม้เรียงที่สำคัญและจะมีผลต่ออนาคตมาก คือ ปัญหาเยาวชนขาดโอกาสทางการศึกษา เนื่องจากปัญหาเศรษฐกิจ การไม่มีที่ทำกิน เพราะ ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย แต่ยังไม่ได้รับความช่วยเหลือจากผู้ใด

ครูประยงค์แม้จะจบระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ แต่ก็เห็นความสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิต และตนเองได้ผ่านการเรียนรู้ชีวิตจริงมาตลอด ซึ่งเป็นการเรียนรู้ร่วมกับ ชุมชน โดยเนื้อหาเกษตรกรชาวสวนยางและสมาคมชาวสวนยาง ๒๒ จังหวัด กว่าหนึ่งล้าน ครอบครัวยุโรปทั่วประเทศ ซึ่งในความเป็นจริง ครูประยงค์ได้จัดให้มีการเรียนรู้ก่อนรัฐธรรมนูญ ฉบับประชาชนปี ๒๕๔๐ จะประกาศใช้ รวมทั้งก่อนที่พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๔๒จะประกาศใช้ แม้การจัดการศึกษาของครูประยงค์จะเป็นการจัดการ ศึกษาแบบระบบและการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย แต่ก็เป็นการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับ ชีวิตจริง มีความทันสมัย และไม่เน้นวุฒิบัตร ที่สำคัญคือ สามารถแก้ปัญหาชีวิตได้

• คนในชุมชนไม้เรียง เกือบทุกระดับอายุพบปัญหาชีวิต ปัญหาสำหรับคนรุ่นใหม่คือ ปัญหาไม่มีที่เรียนและปัญหาการคองงาน ซึ่งเป็นความทุกข์ของพ่อแม่ด้วย ครูประยงค์ ได้มาช่วยแนวทางที่เต็มไปด้วยขวากหนามให้เดิน มีเวทีชาวบ้าน เพื่อนำปัญหามาร่วมกันแก้ไข เมื่อวิเคราะห์และหาทางออกได้แล้ว ก็นำข้อมูลจัดเก็บไว้ในศูนย์ข้อมูลชุมชน เพื่อเป็น เครื่องมือในการบริหารงาน ทำให้คนรุ่นต่อมาเรียนรู้ว่า การสัมพันธ์กับโลกภายนอกมากเกินไป ทำให้ชุมชนเสียเปรียบ หากกลับลำไม่ทัน ชีวิตก็จะยิ่งเดินทางผิด จนยากจะแก้ไข ครู ประยงค์จึงใช้ประสบการณ์อันยาวนาน ความเสียสละ การลองผิดลองถูกบนพื้นฐานวิทยาศาสตร์ ความเป็นผู้นำ โดยคิดว่าทุกคนในชุมชนคือลูกหลาน ดึงให้กลับมาในชุมชนของตนเอง จัดตั้งองค์กรรวมคน และพัฒนาให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ในกรณีของเด็กจบการศึกษา ขึ้นต้น ไม่มีที่เรียนต่อ ก็ให้มาฝึกอาชีพในหมู่บ้าน ให้เรียนรู้ภูมิปัญญาต่าง ๆ ในชุมชน และให้ เรียนหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนไปด้วย ทำให้เด็กมีโอกาสเพิ่มพูนความรู้และสร้างชีวิต ใหม่ให้แก่ตนเอง สำหรับผู้ใหญ่ในชุมชน ครูประยงค์ก็ให้เรียนวิชาชีพของการศึกษานอกโรงเรียน นอกจากนั้น ยังจัดหลักสูตรวิชาชีพ ๘ หลักสูตร เพื่อเป็นฐานของการสร้างวิสาหกิจชุมชน

ชนหรือการเรียนรู้ในสิ่งที่นำมาใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน เพื่อเป็นการพัฒนาตนเอง สมาชิกคนใดที่มีความคิดก้าวหน้าและมีคุณธรรม จะถูกแต่งตั้งให้เป็นผู้นำองค์กร โดยไม่ได้ถือเรื่องวัยวุฒิเป็นอุปสรรค เป็นการสร้างคนรุ่นใหม่ บนพื้นฐานที่มีความเข้าใจดีกับคนรุ่นเก่า คนทั้งสองรุ่นต่างใช้จุดอ่อนจุดแข็งในตนเอง ช่วยเติมเต็มจุดแข็งให้แก่กันและกัน

การถ่ายทอดของครูประยงค์ ไม่ได้เน้นเฉพาะเรื่องของเทคนิค วิธีการเท่านั้น เพราะทุกคนเรียนรู้กันได้ แต่สิ่งสำคัญอยู่ที่กำลังใจที่คิดจะสู้ จึงต้องมีวิธีการที่คนภาคใต้เรียกว่า ขอน คือการให้กำลังใจและปลุกเร้าให้รู้สึกได้ว่า ทุกคนมีความสามารถทำได้ เพียงแต่ไม่มีโอกาสทำ ให้ทุกคนสร้างโอกาสนี้ขึ้นมา เป็นการเรียนรู้และการพัฒนา

แม้กระทั่งนักเรียนทั้งในระดับประถมและระดับมัธยมศึกษาในชุมชน ยังได้รับอานิสงส์จากความรู้ในชุมชนสู่สถานศึกษา เพราะครูประยงค์รู้ว่า ในอนาคตอันใกล้นี้ เขาชนส่วนหนึ่งอาจไม่ได้ศึกษาค่อ แม้กระทั่งในโรงเรียน ก็ไม่ได้สอนประสบการณ์ชีวิตที่จะให้ดำรงชีพได้อย่างดี พ่อแม่ก็ไม่มีที่ดินให้ลูกทำกิน และเขาวชนก็ไม่สามารถไปประกอบอาชีพอื่นได้ ทำให้เกิดปัญหาอย่างอื่นตามมา แม้คนที่เรียนจบปริญญาตรี ก็ไม่มีงานรองรับ และก็ไม่สามารถช่วยพ่อแม่ทำงานได้

นอกจากนี้ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียงยังได้ร่วมมือกับมหาวิทยาลัยรามคำแหง จัดให้มีการเรียนระบบทางไกลผ่านดาวเทียม เทคโนโลยีสารสนเทศ อินเตอร์เน็ต ความเร็วสูงผ่านดาวเทียม ถ่ายทอดความรู้มายังศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง โดยทางมหาวิทยาลัยรามคำแหงได้ร่วมมือกับศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง องค์การบริหารส่วนตำบลไม้เรียง เทศบาลตำบลไม้เรียง ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดนครศรีธรรมราช มูลนิธิหมู่บ้าน ในการกำหนดหลักสูตรที่เหมาะสมกับท้องถิ่น สถาบันองค์การพัฒนาชุมชน (พอช) สนับสนุนอุปกรณ์บางส่วน เริ่มเปิดรับสมัครนักเรียนรุ่นแรกในวันที่ ๒๕-๒๘ มิถุนายน ๒๕๔๖ จำนวน ๕๐ คน และเริ่มเรียนภาค ๑ พ.ศ. ๒๕๔๖ โดยผู้เรียนสามารถโอนหน่วยกิตเข้าสู่ชั้นอุดมศึกษาได้ การเรียนรู้เริ่มต้นด้วย ๓ หลักสูตร

- หลักสูตรผู้นำท้องถิ่น
- หลักสูตรนักบริหารท้องถิ่น
- หลักสูตรนักการเมืองท้องถิ่น
- ภาควิชาสหวิทยาการการพัฒนาท้องถิ่น

การจัดตั้งองค์กรชุมชน เป็นการลดแรงปะทะทางความคิดระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ โดยนำมาผมนึกกำลังกันแก้ปัญหา ผู้นำ ๔๐ คนที่มาจาก ๘ ตำบล ก็เป็นองค์กรชุมชนที่สำคัญที่มาเรียนรู้ร่วมกัน และยังแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชาวบ้านอีกด้วย องค์กรชุมชนในไม้เรียง ได้แก่ กองทุนชุมชน กองทุนสวัสดิการ กองทุนสุขภาพ ทุกคนรู้ปัญหาที่แท้จริงและแก้ไปมาได้

ครูประยงค์เป็นผู้นำในการสร้างศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ได้สรุปประสบการณ์ การบูรณาความรู้ทั้งเก่าและใหม่ นำมาเป็นชุดความรู้ที่ถ่ายทอดให้สมาชิก โดยนำความรู้จาก ๒ แหล่ง คือ สถานศึกษาและชุมชน นำมาถ่ายทอดในแหล่งใหม่ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ ๓ คือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนไม้เรียง ขณะนี้ ครูประยงค์ได้มีมาตรการด้านนโยบายในการประสานร่วมมือกับองค์กรภายนอก เป็นการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อผลักดันให้เกิดการปฏิรูปการเรียนรู้ในชุมชน การพัฒนาศูนย์ข้อมูลการเรียนรู้ในชุมชน เพื่อทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่

ครูประยงค์มักกล่าวเสมอว่า จากปัญหาหนึ่งไปสู่อีกปัญหาหนึ่ง ต้องแก้ไข ต้องเสียรู้ไม่รู้จบ ต้องไม่เบื่อกับที่จะแก้ปัญหามา และที่สำคัญ ผู้นำจะต้องมองการณ์ไกล คิดล่วงหน้าว่าจะเกิดปัญหาอะไร จะเตรียมรับมือกับปัญหาอย่างไร

เพราะฉะนั้น กล่าวได้ว่า ครูประยงค์เป็นผู้มีบารมีในตนเองที่ทำให้คนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ยอมรับ เพราะความประพฤติดี ประพฤติชอบ มีความเสียสละ เป็นแบบอย่างให้แก่ผู้อื่น รวมทั้งมีความกล้าหาญที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เต็มไปด้วยการต่อสู้ด้วยความรอบคอบ และอดทน มีความคิดและการถ่ายทอดที่ชัดเจนจากชีวิตจริง ซึ่งจะช่วยให้ผู้เป็นตัวอย่างก่อนเสมอ เพื่อช่วยเหลือผู้อื่นทั้งชีวิต การช่วยเหลือของครูประยงค์เป็นการสร้างอนาคตให้กับบุคคลที่พบกับความทุกข์

• ภูมิปัญญาที่ครูประยงค์นำมาแก้ปัญหาชุมชน

ครูประยงค์ได้ใช้ภูมิปัญญาทั้งเก่าและใหม่ผนวกเข้าด้วยกัน มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน ภูมิปัญญาเก่าของครูประยงค์มีพื้นฐานมาจากการดำรงชีวิตและการปฏิบัติได้แก่ การสั่งสมประสบการณ์ชีวิต อาชีพของบรรพบุรุษและของตนเอง จนได้รับการขนานนามว่า คนล่องซุงแห่งลุ่มน้ำตาปี และคนดำแร่แห่งทะเลอันดามัน การเคยอยู่ท่ามกลางการทำสงครามแย่งทรัพยากร ทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ของคนกับระบบที่ซับซ้อน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ทรงภูมิปัญญาทั้งในและต่างประเทศ วิถีชีวิตและประเพณีที่ถูกซึมซับมาตั้งแต่เกิด การเรียนรู้โลกของข้อมูลข่าวสาร ทั้งหมดเป็นการเรียนรู้ของครูประยงค์ที่กลายเป็นภูมิปัญญาที่เป็นองค์รวมที่นำมาประยุกต์เข้ากับการเรียนรู้ที่มีระบบคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ที่มีภูมิปัญญาท้องถิ่นนำมาประสานกับภูมิปัญญาใหม่ ได้แก่ การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน การทำแผนแม่บทชุมชน การทำวิสาหกิจชุมชน การจัดองค์กรเครือข่ายทั้งหมดนำมาผสมผสานกันกลายเป็นภูมิปัญญาสากลที่ทำให้ชุมชนอยู่รอด ที่ทำให้เป็นที่สนใจ จนมีผู้มาศึกษาดูงานและนำไปปฏิบัติ ซึ่งบางเรื่องก็เป็นเรื่องที่ทวนกระแสหลัก แต่นับว่าภูมิปัญญาของครูประยงค์เป็นการรวมเอาความดี ความจริง ความงามมาบูรณาการกันเป็นองค์

การจัดหลักสูตร ๓ หลักสูตร การเรียนวิชาสามัญพื้นฐานของการศึกษานอกโรงเรียน เพื่อให้มีความรู้ขั้นต้นระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๓ การเรียนรู้อาชีพ หรือการเรียนรู้ในสิ่งที่ต้องนำมาใช้ในวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนา

ผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ในวัยกลางคน หรือวัยทำงาน จำนวน ๔๐ คนนั้น ได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องการเรียนรู้ของชุมชน เกษตรกรรมและสิ่งแวดล้อมในชุมชน สุขภาพของชุมชน อุตสาหกรรม กองทุนชุมชน แผนโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน

การสร้างอาชีพจาก ๘ หลักสูตร การจัดทำโครงการเยาวชนกับความเข้มแข็งของชุมชนโดยจัดแบ่งเป็นรุ่น ๆ เพื่อให้เด็กเรียนคลายเครียดจากกิจกรรมการเรียนในโรงเรียน นำมาฝึกอาชีพใน ๘ กิจกรรมดังกล่าว เพื่อให้ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ สร้างอาชีพตั้งแต่เยาว์วัย ฝึกความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม

การเปลี่ยนความคิดของคนในชุมชนที่ทำแล้วต้องรวย เป็นอุปสรรคต่อการทำเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมุ่งเน้นให้ทำให้องค์กรชุมชนเข้มแข็ง เพื่อเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาของชุมชนเรื่องทุน โดยการจัดทำวิสาหกิจชุมชน

• ยุทธศาสตร์การพัฒนา

ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาที่ทำให้วิสัยทัศน์ของชุมชนไม่เรียงเป็นไปตามที่ได้คาดหมายไว้มี ๕ ด้าน ดังนี้ คือ

๑. ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ ตามที่คณะกรรมการในศูนย์ศึกษาได้รวบรวมปัญหาต่าง ๆ วิเคราะห์ และกำหนดแผนพัฒนาชุมชนขึ้นเป็นแผนที่ ๑ ซึ่งเน้นหนักในการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (๒๕๔๐-๒๕๔๔) แม้ว่าจะจบหลักสูตรแล้ว ก็ควรต้องมีการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องตลอดชีวิต เนื่องจากโลกมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

๒. ยุทธศาสตร์การพึ่งตนเอง จากการทำแผนแม่บทชุมชน ทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งที่ชุมชนต้องอุปโภคบริโภค ในการพึ่งพาสินค้าจากภายนอก จึงเกิดการเรียนรู้หลักสูตรวิชาเลือก ๘ หลักสูตร เพื่อนำมาผลิตมาผลิตมาสร้างผลิตภัณฑ์ และพัฒนาเป็นวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกัน

๓. ยุทธศาสตร์การบริหารทรัพยากร เป็นการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อนำมาพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อการบริโภคในชุมชน ได้แก่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในเบื้องต้น (ตามแผนที่ ๑) การบริหาร ผลิตที่ปลอดภัยเพื่อการบริโภคและการจำหน่าย หรือการสร้างรายได้ การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเพื่อชีวิตที่ดีและเพื่อคนรุ่นต่อไป การบริหารจัดการทรัพยากรทุน ทุนที่เป็นตัวเงิน ทุนทางสังคม ทุนความรู้ภูมิปัญญาของชุมชน การบริหารทรัพยากรดังกล่าวให้ตั้งอยู่บนแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙

๔. ยุทธศาสตร์การดูแลสุขภาพและการพัฒนาจิตใจ เพื่อให้คนในชุมชนมีคุณภาพ สามารถนำกำลังกายและกำลังใจมาพัฒนาบ้านเมืองได้ เป็นการจัดการคนให้มีคุณภาพ เพราะคนเป็นองค์ประกอบหลักขององค์กร ซึ่งจะนำพาองค์กรไปสู่จุดมุ่งหมายปลายทางที่ต้องการ

๕. ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งให้องค์กร จากการดำเนินกิจกรรมในแผนงานที่ ๑ ทั้ง ๘ กลุ่ม ทำให้คนรวมตัวกันทำกิจกรรมร่วมกัน พร้อมทั้งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ทำให้คนสามารถเติมเต็มศักยภาพและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน แต่ละกลุ่มก็มีแผนงานการทำงาน ที่ทำให้งานเป็นระบบและเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายต่าง ๆ องค์กรที่ดีจะเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ หรืออื่น ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ชุมชนไม้เรียงเป็นชุมชนตัวอย่างที่มียุทธศาสตร์การปกครองตนเองอย่างเป็นรูปธรรม สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนปี พุทธศักราช ๒๕๔๐ ซึ่งวางรากฐานแห่งการอยู่ร่วมกันของชุมชน ที่ตรวจสอบกันเองได้ มีผู้สนใจทั้งจากภายในชุมชนและภายนอกชุมชนเดินทางมาดูงานอย่างไม่ขาดสาย เพื่อนำแผนและยุทธศาสตร์ไปปรับใช้ในชุมชนของตนเอง ซึ่งมีทั้งที่สำเร็จและไม่สำเร็จ ส่วนที่สำเร็จ อาจจะเป็นเพราะบุคลิกภาพของผู้นำ บุคลิกของคนในชุมชน ทรัพยากรในท้องถิ่น วิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีรวมทั้งความเชื่อของคนในชุมชน หรือสมาชิกในชุมชนที่ไม่มั่นใจในทางเลือกดังกล่าว

กระบวนการเรียนรู้ของไม้เรียง เป็นการค้นหาค้นเองของคนในชุมชน เป็นเวลา ๑๐ กว่าปี ซึ่งผลสุดท้ายได้เปลี่ยนวิธีคิดในการแก้ปัญหาโดยมีแผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือที่ทำให้แก้ปัญหายังเป็นระบบ การรับแผนจากภายนอก แม้จะเป็นแผนภาครัฐ จะไม่ได้ผลเท่ากับแผนของชุมชน เพราะทุกคนรู้ปัญหาของตนเอง รวมทั้งรู้สถานะแวดล้อมในบริบทของชุมชน ทำให้เชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ ได้ดีกว่าบุคคลภายนอก

บรรณานุกรม

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. ธรรมนูญปัญญภาคใต้รุ่นที่ ๑

กทม : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว ๒๕๔๔.

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาไทย
(เอกสารอัดสำเนา).

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการ
ศึกษา

กทม.: โรงพิมพ์คีต. ๒๕๔๒

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. บทสรุปการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง
การดำเนินงานศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย (เอกสารอัดสำเนา).

ชื่อเรื่อง พลวัตของความรู้ท้องถิ่นกับทางเลือกในการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง
กรณี ศึกษาชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่

Dynamic of Local Knowledge and Alternative Management of Resources
on the Highlands: A Case Study of Hmong Mae Sa Mai Community in
Mae Rim District, Chiang Mai Province.

ชื่อผู้เขียน นายอะภัย วาณิชประดิษฐ์
Mr. Apai Wanishpradist

สถานที่ทำงาน ผู้ช่วยวิจัยของ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
50200 โทร. (053) 942560, 09-4358809 Email: g4324910@cm.edu

Research Assistant of Social Research Institution Chiang Mai University,
Chiang Mai Province 50200 Tel. (053) 942560, 09-4358809
Email: g4324910@cm.edu

1. บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ศึกษาการอ้างสิทธิชุมชนของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ในฐานะเป็นชุมชนชายขอบ ภายใต้บริบทของการแย่งชิงทรัพยากร ซึ่งถูกกีดกันสิทธิเข้าถึงทรัพยากรอย่าง บิบบัน เมื่อรัฐได้ประกาศพื้นที่ต่างๆ ทับซ้อนกันถึงสี่ระลอก อีกทั้งยังถูกกล่าวหาว่าเป็นต้นเหตุของปัญหา ทรัพยากรจนกลายเป็นมายาคติทางชาติพันธุ์ ซึ่งลดทอนความชอบธรรมในการต่อรองสิทธิชุมชนในพื้นที่ ออนุรักษของรัฐ โดยผู้วิจัยต้องการวิเคราะห์ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรและทำความเข้าใจความรู้ ท้องถิ่นว่ามียุทธวิธีในการปฏิบัติการเพื่อต่อรองอำนาจอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขใด โดยใช้ฐานคิด คือ ความรู้ ท้องถิ่น สิทธิในทรัพยากร และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ จากผลการศึกษาพบว่าชุมชนมีการสร้างความรู้ใหม่ และใช้อำนาจใน 3 ประการ คือ

* บทความนี้มาจากบางส่วนของวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การพัฒนาสังคม) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สิงหาคม 2546 ซึ่งเป็นของผู้เขียนเอง เรื่อง พลวัตของความรู้ท้องถิ่นในฐานะปฏิบัติการของการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรบนพื้นที่สูง: กรณีศึกษาชุมชนม้ง บ้านแม่สาใหม่ อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อนำเสนอในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 3 เรื่อง ทบทวนภูมิปัญญา ทำลาย ความรู้ ระหว่างวันที่ 24-26 มีนาคม 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร

1) ชุมชนได้ผลิตคุณค่าใหม่ให้กับความรู้ท้องถิ่นผ่านกระบวนการปฏิบัติการเพื่ออ้างสิทธิชุมชน ซึ่งได้เสริมศักยภาพสถาบันชุมชนให้สามารถปรับเปลี่ยนการบังคับใช้ไปตามสภาวการณ์ใหม่ๆ ได้ โดยความรู้ใหม่ได้มาจากการผสมผสานระหว่างการอนุรักษ์เชิงพัฒนาของกลุ่มคนหนุ่มกับการอนุรักษ์เชิงวัฒนธรรมของกลุ่มคนแก่ ที่วางอยู่บนเงื่อนไขภูมิทัศน์วัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกัน ดังการนิยามคุณค่าใหม่ให้กับอุดมการณ์ความเชื่อถือ-ติ (Thwv-Tim) เพื่อจัดการป่าชุมชนดงเข่ง (Ntoo Xeeb) และการผลิตองค์ความรู้ใหม่ของพิธี เฝย เหยง-เป้า เหยง (Fev Yeem-Paoj Yeem) เพื่อกันไฟป่า รวมทั้งการปรับเป็นระบบวนเกษตรบนพื้นที่สูง

2) ชุมชนได้นำเสนอการจัดการเชิงซ้อนที่วางอยู่บนหลักการพื้นฐานของจารีตประเพณี ในลักษณะระดับของสิทธิและประเภทระบบกรรมสิทธิ์ต่างๆ สามารถทับซ้อนกันได้ โดยมีสถาบันชุมชนท้องถิ่นในฐานะเป็นองค์กรและสถาบันบังคับใช้กฎเกณฑ์ที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมจัดการของผู้ได้เสียทุกฝ่าย เพื่อความเป็นธรรมและยั่งยืน ดังการจัดการป่าดงเข่งได้เปิดโอกาสให้เจ้าของสวน ภาคเอกชน และรัฐมีส่วนร่วมจัดการผ่านกิจกรรมต่างๆ แม้โดยนิตินัยแล้วป่าดงเข่งจะเป็นพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐก็ตาม อีกทั้งสิทธิการจัดการยังสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามเงื่อนไขของชุดระบบนิเวศบนพื้นที่สูงอย่างเป็นพลวัต ดังระบบชลประทานราษฎรที่มีการจัดการน้ำที่หลากหลายกลุ่ม ซึ่งได้รับสิทธิจัดการภายในกลุ่มโดยชอบธรรมจากชุมชน

3) เงื่อนไขของการเกิดองค์ความรู้ใหม่ นอกจากชุมชนต้องมีภูมิปัญญาที่หลากหลายในลักษณะเสริมซึ่งกันและกันแล้ว ความรู้ที่สร้างขึ้นยังเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของอัตลักษณ์ร่วมทางชาติพันธุ์ด้วย ฉะนั้นจึงเป็นองค์ความรู้ที่ผ่านการตรวจสอบให้มีศักยภาพในการปฏิบัติการอยู่เสมอ นั่นคือความรู้ท้องถิ่นพร้อมที่จะถูกนิยามให้มีคุณค่าใหม่ผ่านการกระบวนการเรียนรู้เชิงต่อรองอย่างเป็นพลวัต ดังชุมชนม้งแม่สะ (Hmoob Mej Xam)¹ ได้ใช้ประโยชน์จากการมีอัตลักษณ์ของกลุ่มคนม้งในเมืองและม้งบนพื้นที่สูงที่มี อัตลักษณ์คาบเกี่ยวและลึกล้ำกัน โดยเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการแปลงอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในรูปชุมชนอนุรักษ์ร่วมเคลื่อนไหวทางสังคมและต่อรองโครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเพื่อเสริมสร้างความชอบธรรมในการอ้างสิทธิชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐ

Abstract

¹ ผู้เขียนใช้คำว่า “ม้งแม่สะ” (Hmoob Mej Xam) ในฐานะเป็นหน่วยทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น เช่นเดียวกับชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ แต่การเขียนให้ต่างดังกล่าวเพื่อคงไว้ซึ่งสำเนียงเรียกความเป็นชุมชนในทัศนะของชาวบ้านเท่านั้น อีกทั้งยังเห็นว่ารูปเสียงของคำ “ม้ง” หรือ “Hmong” นั้นยังไม่ถูกต้อง ตรงตามเสียงของเจ้าของชาติพันธุ์เรียกตัวเอง แม้รัฐจะได้เปลี่ยนคำ “ม้ง” เป็น “ม้ง” หรือ ซึ่งอาจเรียกว่า “ม้ง” (ระเบียบสำนักทะเบียนกลางว่าด้วยการพิจารณาลงรายการสถานะบุคคลในทะเบียนราษฎรให้แก่บุคคลบนพื้นที่สูง พ.ศ.2543) เพื่อให้ถูกต้องตามรูปเสียง ผู้เขียนเห็นว่าควรใช้คำว่า “ม้ง” เพื่อเน้นการออกเสียง แม้จะมีหลักการผันวรรณยุกต์ภาษาไทยก็ตาม

This research article studies the claiming of community rights of Hmong Mae Sa Mai Community in Mae Rim District, Chiang Mai Province, who are marginalized under the conflict of resource rights situation. Their resource access rights are oppressive when the government has publicly announced the five state spaces that promulgate an area, and the Hmong are blame as the cause of resource problems that had become the myth of ethnicity, which reduces the legitimacy of negotiation for their community rights in national park. I will analyze the conflict of natural resource management, and attempt to understand the strategy of local knowledge, how they practice their power of negotiation, and what are the condition relations? By using the conceptual framework of local knowledge, property rights, and identity, the results of the study reconstructs the knowledge, and power using the following three approaches:

1) Community have created new value of local knowledge in the practice process for claiming community rights, which empowers the potential of community institution, enabling them to adaptive into certain circumstances. Therefore, reconstructive knowledge from the hybridization between the conservative development of the junior group, and the cultural conservationist of the senior group, which has conceptualized their condition of local cultural landscape. Such as redefining the value and belief Thwv-Tim for Ntoo Xeeb community forest management, and the construction of local knowledge with the Fev Yeem ritual to prevent the spread of fire in the community forest, and the adaptation of the cultivation in the forest.

2) Community has presented the complexity management, based on the fundamental customary rights at different levels, including property rights. The local community has organized and instituted to enforced the rules, enforced the importance of co-management of all stakeholders for equity, and sustainability. Such as Ntoo Xeeb forest, management has given opportunity to the farmers, private sectors, and state to participate in managing the many activities. In addition, the management rights are dynamic in adapting the condition of highland ecological system, for example, the local people have the legitimate rights in managing the water system in the community. Although, the local considers it Ntoo Xeeb forest, in jury rights it is the National Park area.

3) The condition of knowledgeable reconstruction diversifies the local wisdom in reinforcing new knowledge to be part of the shear ethnic identity. The local knowledge has been accountable for such potential practices; in essence, the local knowledge is able to redefine new values in the dynamic negotiation process. Therefore, Hmoob Mej Xam is able to utilize the

group identity as to interlock the urban Hmong and highland Hmong, by the hybrid knowledge for social space creation. They have been transforming the symbolic power of conservationist community to join the social movement, and eco-tourism industry for legitimatising the claim of community rights in the national park.

3. คำนำ

บทความวิจัยนี้เป็นการศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยการเก็บข้อมูลทั้งในรูปแบบปริมาณและคุณภาพ ซึ่งผู้เขียนได้ใช้ฐานคิดในการวิเคราะห์ คือ ความรู้ท้องถิ่น สิทธิในทรัพยากร และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ สำหรับการเข้าถึงข้อมูล เนื่องจากผู้เขียนเป็นนักวิจัยท้องถิ่น โดยเฉพาะเป็นคนที่ถูกศึกษาเช่นเดียวกัน ทำให้ผู้เขียนสามารถได้ข้อมูลมาจากหลายแหล่ง คือ เอกสาร การสังเกตการณ์ทั้งมีและไม่มีส่วนร่วม แบบสอบถามแบบปลายเปิด การสนทนากลุ่มตัวอย่างในสัดส่วนที่ต่างกันตั้งแต่ 25 % ถึง 75 % ของกลุ่มประชากรตามข้อมูลแต่ละประเภท การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการสนทนากลุ่ม

เป็นที่ทราบกันดีว่าการศึกษาวิจัยถึงการจัดการทรัพยากรในสังคมไทยนั้น มีทั้งความขัดแย้งทั้งในเชิงปฏิบัติและเชิงวิธีคิด ซึ่งทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรที่มีการอ้างความชอบธรรมที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยสามารถจำแนกแนวทางการศึกษาการจัดการทรัพยากรเป็น 4 แนวทาง คือการศึกษาแบบอรรถประโยชน์ การศึกษาแบบนิเวศวัฒนธรรม การศึกษาเชิงสถาบัน และการศึกษาเชิงความสัมพันธ์ของอำนาจหรือนิเวศการเมือง (อานันท์ 2543ก: 1-23 และ 2544ข: 207) โดยแต่ละแนวทางการศึกษามีแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยมที่แตกต่างกันอยู่เบื้องหลังด้วย ซึ่งส่งผลต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนในทิศทางที่ต่างกัน ด้วยเหตุนี้การเมืองเรื่องสิ่งแวดล้อมนิยมในสังคมไทยจึงมี 3 แนวคิด คือ เทคโนโลยีนิยม (Technologism) ธรรมชาตินิยม (Ecologism) และนิเวศสังคมนิยม (Eco-socialism) (เนตรดาว, 2543: 33 - 40 , 2544 : 27 - 30 และ Hirsch, 1997 : 29)

สำหรับการศึกษานี้ได้ใช้แนวทางการศึกษานิเวศการเมืองหรือนิเวศสังคมนิยมที่มองว่าปัญหาการจัดการทรัพยากรมีต้นเหตุมาจากประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสังคมมากขึ้น เช่น ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมของกลุ่มชนชั้นทางสังคมในการเข้าถึงทรัพยากร ความสัมพันธ์ทางการผลิตของคนกลุ่มต่างๆ ขณะเดียวกันความเสื่อมโทรมก็ส่งผลกระทบต่อทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง อย่างไม่เสมอภาคกันในกลุ่มคนต่างชั้นกัน ทำให้การะมักติดกับคนด้อยโอกาสในสังคม แต่ชนชั้นนำทั้งหลายกลับสามารถใช้ทรัพยากรเชิงอำนาจ และอิทธิพลทางการเงินที่เอาตัวรอดไปได้ ฉะนั้นการมองทรัพยากรในฐานะทุนชีวิตและทุนทางสังคม ที่สร้างหลักประกันให้ชีวิตทั้งปัจจุบันและอนาคต โดยเฉพาะเป็นที่มาของสถาบันทางสังคม และภูมิปัญญาที่หลากหลาย โดยไม่ยึดเอาเพียงการปลูกจิตสำนึก ให้ความรู้ และเน้นคุณค่าในแง่อรรถประโยชน์ทางทุนเศรษฐกิจดังที่มักทำกันเท่านั้น นั่นคือผู้เขียนให้ความสนใจกับผู้ใช้ทรัพยากรโดยตรง

และความสัมพันธ์ทางสังคมของคนเหล่านั้น พยายามวิเคราะห์ที่เชื่อมโยงจากระดับจุลภาคขึ้นถึงระดับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมืองมหภาค รวมทั้งให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (ชูศักดิ์ 2543: 247-251, 254) เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ความขัดแย้งในการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรที่ทำให้ระบบกรรมสิทธิ์ทับซ้อนกัน โดยเฉพาะกระบวนการสร้างความชอบธรรมในการใช้ความรู้ท้องถิ่นในฐานะปฏิบัติการ เพื่ออ้างสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่น

ที่ผ่านมาการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมต่อประเด็นนี้ แม้จะมีมาเกือบสองทศวรรษแล้ว และรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 จะกำหนดให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิชุมชนในการต่อรองอำนาจเพื่อมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นแล้วก็ตาม แต่ดูเหมือนว่านับวันปัญหายิ่งยืดเยื้อ อันเนื่องจากการใช้อำนาจที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ซึ่งกลายเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างและความขัดแย้งเชิงวิธีคิด ดังที่คณะอนุกรรมการการแก้ไขปัญหของสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ พบว่าในปี พ.ศ. 2544 มีชุมชนที่ประสบปัญหา พื้นที่ป่าไม้ของรัฐประเภทต่างๆ ซ้อนทับ รวมทั้งกรณีพิพาทที่ดินของรัฐด้วย เป็นจำนวนทั้งสิ้น 411 หมู่บ้าน 43,544 ครัวเรือน ดังนั้นจึงไม่แปลกที่เกิดการชุมนุมเรียกร้องความเป็นธรรมในระยะทศวรรษมานี้ ถึขึ้น เช่น การชุมนุมคัดค้านแผนแม่บทเพื่อการพัฒนาชุมชน สิ่งแวดล้อมและการควบคุมพืชเสพติดบนที่สูง ตั้งแต่ปี 2545-2549 หน้าศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ แม้ในทางปฏิบัติรัฐยังคงไม่ฟังเสียงประชาชนแต่อย่างใด ซึ่งนับวันได้ส่งผลกระทบกับสิทธิทางวัฒนธรรมในฐานะศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย

โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชาวไทยม้งในสถานการณ์ที่ถูกเผชิญกับปัญหาทางสังคมอย่างปิดล้อมในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจปลูกพืชพาณิชย์ที่ต้องพึ่งกลไกตลาด ปัญหาสังคมวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงจนกระทบอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ม้ง และปัญหาการถูกสร้างภาพตัวแทนทางการเมืองเพื่อ ช่วชิงความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งอรัญญา (2544: 141-143, 176-178) และประสิทธิ์ (2546: 23-55) ได้เห็นว่าภาษาลักษณะของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งที่ปรากฏต่อสาธารณชนในสังคมไทย เป็นภาพตัวแทนทางการเมืองในฐานะมายาคติที่ถูกสร้างขึ้นโดยคนภายนอก โดยเฉพาะภายลักษณะเชิงลบที่อธิบายให้เห็นว่าเป็นคนที่ก่อแต่ปัญหาให้กับประเทศชาติ บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ และเป็นพวกที่ไม่มีการพัฒนา ซึ่งกระบวนการต่างๆ ดังกล่าวถูกตอกย้ำในบริบทที่แตกต่างกันเพื่อความชอบธรรมในการบังคับใช้กฎหมายของรัฐในการพัฒนาและอนุรักษ์ ซึ่งในที่สุดได้ผลักดันให้ชาวไทยม้งกลายเป็นคนชายขอบไปโดยปริยาย

ในการศึกษานี้ได้ยืนยันผลกระทบของมายาคติดังกล่าวว่ามีผลกระทบต่อการอ้างสิทธิของชุมชนม้งแม่สะ โดยชุมชนได้อาศัยแรงกดดันนี้สร้างพลังให้กับชุมชนมีการปฏิบัติการผ่านทุนทางวัฒนธรรมเพื่ออ้างสิทธิชุมชนได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ชุมชนม้งแม่สะถูกสังคมภายนอกมองอย่างตีคลุมเหมือนภาพลักษณ์โดยทั่วไปว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติที่สืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ในอดีตทับซ้อนกัน นับแต่การเป็นถูกรัฐกำหนดให้เป็นพื้นที่ล่อแหลมต่อการแทรกแซงของลัทธิคอมมิวนิสต์ ทั้งๆ ที่ปรากฏว่าเป็น

พื้นที่ที่มีความสงบจนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเยี่ยมในปี พ.ศ. 2512-2513 จนเป็นที่มาของโรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 7 และระบบชลประทานกับโรงสีข้าวไฟฟ้าพลังน้ำที่สร้างในปี พ.ศ. 2522 (ยกเลิกแล้ว) โดยเฉพาะที่มาของความคิดในการจัดตั้งมูลนิธิโครงการหลวงในปัจจุบัน ถูกกล่าวหาว่ายังเป็นผู้ปลูกฝิ่น และบุกรุกทำลายป่าต้นน้ำ ทั้งๆ ที่ได้ปรับเปลี่ยนเป็นระบบการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ด้วยการปลูกไม้ผลลิ้นจี่เกือบทั้งหมดแล้ว และได้ออกไปหารายได้นอกภาคการเกษตรจำนวนมาก จนทำให้โครงการวิจัยการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าในชุมชนได้รับรางวัลมากมาย แต่ชุมชนยังคงถูกเหมารวมว่าทำอะไรเลือนลอยอยู่ อันเป็นสาเหตุของปัญหาขาดแคลนน้ำ และน้ำท่วมในที่ราบลุ่มโดยไม่ใช้เหตุ

ในทางตรงกันข้าม นอกจากที่ชุมชนม้งแม่สะได้จัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว แต่รัฐยังคงไม่ให้สิทธิมีส่วนร่วมในการจัดการและการใช้แก่ชุมชนท้องถิ่นแล้ว รัฐยังได้แสวงหาผลประโยชน์จากวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยไม่ได้ให้สิทธิที่เป็นธรรมแก่ชุมชน ชำรายยังคงมองวัฒนธรรมของชุมชนเป็นเพียงสินค้าการท่องเที่ยวเพื่อสร้างรายได้เข้าประเทศเท่านั้น ฉะนั้นกระบวนการสร้างภาพตัวแทนทางการเมืองดังกล่าว ทำให้ชุมชนกลายเป็นคนขายขอบในสองทิศทาง คือ ประการแรกเกิดจากการถูกกีดกัน และถูกลดอำนาจ หรือถูกตีตราภาพเชิงลบ โดยถูกลดทอนทำให้เป็นกลุ่มคนที่แปลกแยกจากสังคมในลักษณะที่คนในสังคมไม่ยอมรับ และประการหลังถูกดึงเข้าร่วมกระบวนการพัฒนา จนกลับกลายเป็นคนขายขอบในทิศทางตรงกันข้ามกับประการแรก แต่กลับกลายเป็นการดึงให้พวกเขาถูกแปลกแยก (อานันท์, 2545: 2)

ดังนั้นกระบวนการกักขังอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ด้วยบริบททางประวัติศาสตร์ที่ทับซ้อนด้วยกัน ทำให้ปัจจุบันชุมชนอยู่ในสภาวะที่ถูก กีดกัน ลิดรอนสิทธิเข้าถึงทรัพยากร จนส่งผลกระทบต่อศักดิ์ศรีความเป็นคน และตัวตนทางชาติพันธุ์ม้ง ทำให้ชุมชนต้องใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอ้างสิทธิชุมชนด้วยการแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรที่มีประสิทธิภาพและเป็นธรรม ภายใต้สถานการณ์แย่งชิงทรัพยากร ในฐานะเป็นยุทธศาสตร์ของการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับชุมชนชายขอบมีความชอบธรรมในการอ้างสิทธิ ฉะนั้นการทำความเข้าใจวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง จึงมีนัยสำคัญต่อการบัญญัติกฎหมาย กำหนดนโยบาย และรูปแบบการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะปัญหาของการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรต่างๆ ในระดับลุ่มน้ำขนาดต่างๆ ที่มีวัฒนธรรมต่างกัน โดยเฉพาะการสร้างภูมิปัญญาที่ต้องยอมรับเงื่อนไขของความหลากหลายทางวัฒนธรรมอย่างเสมอภาคกัน

4. พื้นที่อนุรักษ์ทับซ้อนกับการเลือกพัฒนาที่แตกต่าง

จากผลของนโยบายและมาตรการทางกฎหมายเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของรัฐที่ผ่านมา ทำให้ปัจจุบันมีหมู่บ้านที่ตกอยู่ในลุ่มน้ำชั้น 1A ถึง 2,777 หมู่บ้านโดยมีปัญหาคูหาชานแห่งชาติซ้อนทับจำนวน

114 หมู่บ้าน (สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ 2544: 3-4) ซึ่งในจำนวนนี้รวมทั้งชุมชนม้งแม่สะด้วย โดยชุมชนอยู่ในเงื่อนไขของพื้นที่ดอยสุเทพ-ปุยมีความสูงระหว่าง 350-1,685 เมตรจากระดับน้ำทะเล ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศธรรมชาติ รวมทั้งเทคโนโลยีที่เพียบพร้อมด้วยระบบการคมนาคมและพลังไฟฟ้าที่อำนวยความสะดวก ทำให้มีกลุ่มคนต่างๆ เข้าไปยึดถือและครอบครองจำนวนมาก ดังที่ศุภมิตร (2537: 73) พบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลในการยึดถือและครอบครองที่ดินมากที่สุดคือมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่ดี ซึ่งมีเฉพาะหน่วยงานของรัฐในพื้นที่ถึง 39 หน่วยงาน รวม 50,537 ไร่ 2 งาน 46.2 ตารางวา

ทั้งนี้มีการบวนการครอบครองให้เป็นพื้นที่ของรัฐเพื่อขยายอำนาจรัฐและควบคุมกิจกรรมของคนในพื้นที่ โดยเริ่มในปี พ.ศ. 2492 ด้วยการประกาศจำแนกให้เป็นเขตหวงห้ามที่ดิน โดยบัญญัติพระราชกฤษฎีกาประกาศเป็นเขตหวงห้ามที่ดินประมาณ 158 ตารางกิโลเมตร (98,750 ไร่) ตามพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ. 2478 ในช่วงนี้มีหน่วยงานของรัฐอีก 4 หน่วยงาน² ที่เข้าไปใช้พื้นที่รวม 34 ไร่ 3 งาน 90 ตารางวา (ศุภมิตร, 2537: 80) ส่วนวิถีชีวิตของชุมชนม้งแม่สะยังไม่ได้ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ปัจจุบัน ยกเว้นกลุ่มม้งเคลือตระกูลแซ่ต๋อ (Thoj) และกลุ่มม้งจ๊วตระกูลแซ่หาง (Haam) แซ่ว่าง (Vaaj) และแซ่ย่าง (Yaaj) บางส่วนที่อยู่หมู่บ้านดอยปุย และบ้านผานกกกในปัจจุบัน ที่ได้ตั้งกลุ่มบ้านเล็กๆ กระจายกระจายในป่าดอยสุเทพ-ปุย คือ บ้านป่าคา และบ้านปางข่าม

ในช่วงนี้ชุมชนยังคงบุกเบิกทำไร่ยังชีพแบบย้ายที่หมุนเวียนกัน หรือ “เต๊ะ ลือ เฮง” (Teb xwv yeem) ได้ตามปกติ เพื่อปลูกท้อ ข้าวไร่ ข้าวโพด และฝิ่น โดยเลือกพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะกับพืชแต่ละชนิด ซึ่งทำให้มีรอบเวลาหมุนเวียนสั้น-ยาวต่างกันด้วย โดยเฉพาะการได้รับใบอนุญาตเพื่อปลูกฝิ่นป้อนให้กับโรงสูบฝิ่นในตัวเมืองเชียงใหม่ และขายให้กับคาราวานฝิ่นของกองทหารจีนคณะชาติที่ถูกปราบปรามฝิ่นโดยราชการไทยจนทำให้หมู่บ้านป่าคาต้องแตกกระจายในปี พ.ศ. 2495 โดยชุมชนบ้านป่าคาได้ไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ไร่ของตนเองจนกลายเป็นหลายชุมชนหมู่บ้านในปัจจุบัน นับตั้งแต่นั้นมาชุมชนบน พื้นที่หวงห้ามที่ดินจึงได้ทยอยนำพื้นที่ปลูกฝิ่นไปปลูกท้อพันธุ์พื้นเมืองกันมากขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยดึงดูดให้กลุ่มตระกูลแซ่ซึ้ง และแซ่ย่างจากอำเภอแม่แจ่มเข้ามาบุกเบิกตั้งถิ่นฐานชุมชนหมู่บ้านแม่สาใหม่ในปี พ.ศ. 2507

ต่อมาปี พ.ศ. 2507 รัฐได้เปลี่ยนเขตหวงห้ามที่ดินเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ผลของกฎหมายดังกล่าว ทำให้มีผู้ยื่นขอเข้าทำประโยชน์ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าดอยสุเทพหลายราย ทำให้คณะรัฐมนตรีมีมติกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ (พิเศษ) เมื่อวันที่ 23 มกราคม พ.ศ. 2510 ซึ่งต่อมาปี พ.ศ. 2512 รัฐจัดโครงการเร่งรัดจัดที่ดินให้ราษฎรที่มีปัญหาที่ดินทำกิน เนื่องจากเป็นผู้ที่อยู่ในพื้นที่ประกาศทับซ้อน แต่ยังคงมีปัญหายึดถือจน

² 1. โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 1 (2502) 2. สถานีเครื่องส่งโทรทัศน์ช่อง 11 (2505) 3. สถานีวัดความสั่นสะเทือน (2505) และ 4. สถานีตรวจแผ่นดินไหว (2506)

นายกรัฐมนตรี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้มีคำสั่งเมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2518 ให้ผู้บุกรุกทั้งหมดอยู่อาศัยทำกินต่อไปโดยมิให้ขยายพื้นที่ และให้เจ้าหน้าที่ปล่อยผู้ถูกจับกุมเสีย ด้วยคำสั่งดังกล่าวทำให้ผู้มีเกรงกลัวกฎหมาย ต่างพากันตื่นตัวขยายพื้นที่บุกรุกกันมากขึ้นภายใต้ภาวะทางการเมืองไร้เสถียรภาพในเวลาต่อมา (ศุภมิตร, 2537: 65-66)

แม้กระนั้นชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ในปัจจุบันยังไม่ได้รับเอกสารสิทธิ์ที่ดินทำกินในพื้นที่แต่อย่างใดเลย เพราะในขณะที่มีโครงการเร่งรัดจัดที่ดินให้ราษฎร ชุมชนยังอยู่ในช่วงก่อตั้ง รัฐยังไม่ให้ความสนใจคนบนพื้นที่สูง โดยเฉพาะประชากรบางส่วนยังไม่ได้สัญชาติไทยด้วย (ดาริกา, 2545: 80) ในทางตรงกันข้ามมีหน่วยงานของรัฐเข้าไปยึดถือและครอบครองในปริมาณที่มากกว่าช่วงแรกถึง 4 เท่า โดยทั้งหมดมี 15 หน่วยงาน³ ซึ่งมีหน่วยงานที่ได้ขออนุญาตเพียง 11 หน่วยงาน รวมได้ใช้ที่ดินในขณะนั้น 5,817 ไร่ 1 งาน 30 ตารางวา คิดเป็น 2.53 % ของพื้นที่ทั้งหมด เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว รัฐได้ใช้กลไกรัฐประกาศให้พื้นที่ป่าสงวนดอยสุเทพ-ปุย เป็นอุทยานแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2524 โดยมีเนื้อที่ประมาณ 162.50 ตารางกิโลเมตร (100,622.50 ไร่) และอีกประมาณ 100 ตารางกิโลเมตร (62,500 ไร่) ในปีถัดมา ทำให้ปัจจุบันอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 262.50 ตารางกิโลเมตร (163,162.50 ไร่) (ศุภมิตร, 2537: 66)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีการควบคุมที่เคร่งครัดขึ้นมาก แต่เนื่องจากทั้งพระราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าอันเป็นสาธารณะสมบัติของแผ่นดิน พ.ศ. 2478 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 รวมทั้งพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504) ยังคงมีผลใช้บังคับซ้อนกันอยู่ โดยได้รับความชอบธรรมตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 (ศุภมิตร, 2537: 71) ความลักลั่นของกฎหมายดังกล่าว ทำให้ยังคงมีหน่วยงานของรัฐและเอกชนเข้าไปยึดถือและครอบครองอีก 5 หน่วยงาน⁴ ในพื้นที่ รวม 131 ไร่ (ศุภมิตร, 2537: 88)

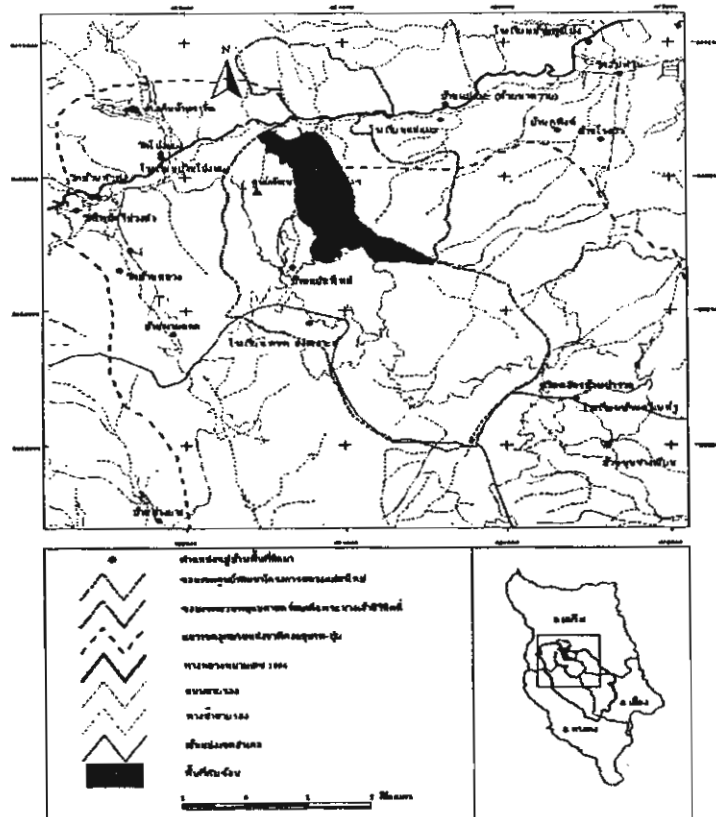
ด้วยเหตุดังกล่าวทำให้วิถีชีวิตของชุมชนม้งแม่สะที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐทับซ้อน ทำให้การบุกเบิกพื้นที่ไร่เหล่า และการเพาะปลูกพืชล้มลุกไม่สามารถทำได้ ทำให้ชุมชนหันมาปลูกไม้ผล โดยเฉพาะลิ้นจี่มากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยในครั้งศตวรรษแรกที่ยังไม่มีแหล่งรายได้อื่นทดแทน ชุมชนได้ใช้ที่ดินปลูกพืชพาณิชย์เชิงเดี่ยวอยู่ในพื้นที่รับผิดชอบของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สาใหม่ 23.59 ตารางกิโลเมตร หรือ 14,743 ไร่ ซึ่งถูกทับซ้อนเหลื่อมกับพื้นที่ทั้งห้าประเภทดังกล่าว (ประกาศหวงห้ามที่ดินดอย

³ 1. สถานีวิจัยและศูนย์ฝึกอบรมการเกษตรแม่เหิยะ 2. สถานีวิจัยดอยปุย 3. สถานีวิจัยลุ่มน้ำห้วยแก้ว 4. กองรักษาการณ์ สก.ต. ภูพิงค์ 5. โรงเรียนสังวาลวิทยา 6. โรงเรียนเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ 7. สถานีวิจัยและศูนย์ฝึกอบรมการเกษตรที่สูงขุนช่างเคี่ยน 8. สำนักงานเกษตรภาคเหนือ 9. โรงเรียนศรีนคร 10. หน่วยพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาบ้านแม่สาใหม่ 11. สวนจีนโค่นา 12. หอดูดาว 13. กองร้อยถวายความปลอดภัย ค.ช.ด. 93 14. ค่ายลูกเสือสุเทพ 15. สถานีโทรทัศน์สีกองทัพบกช่อง 7 (ศุภมิตร, 2537: 84)

⁴ 1. ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงบ้านแม่สาใหม่ 2. ศูนย์ควบคุมไฟฟ้าภาคเหนือ 3. โครงการควบคุมไฟฟ้าภูพิงค์ 4. สถานีเครื่องส่งโทรทัศน์ อ.ส.ม.ท. (ช่อง 3 และ 9) (ศุภมิตร 2537: 88) และ 5. สวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ (2535)

สุเทพ-ปุย พ.ศ. 2492 ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2524 โครงการหลวง พ.ศ. 2525 และสวนพฤกษศาสตร์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พ.ศ. 2535) โดยมีพื้นที่ตัดกันถึง 3.35 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,096.25 ไร่ (คำนวณจากการซ้อนทับแผนที่ด้วยวิธีการทางระบบข้อมูลสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (GIS) ดังแผนที่ข้างล่าง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่มีการเรียกร้องค่าชดเชยจากสวนพฤกษศาสตร์รวมเป็นเงินทั้งหมด 5,928,100 บาท แต่ได้รับค่าชดเชยจริงประมาณ 3,968,100 บาท (สำเนาบันทนาการเบิกจ่ายค่าชดเชย 22 เมษายน 2545) เท่านั้น นอกจากนั้นองค์การสวนพฤกษศาสตร์ยังได้ล้อมรั้วลวดหนามกันพื้นที่ป่าชุมชนออกส่วนหนึ่ง โดยชุมชนไม่ได้รับค่าชดเชยสิทธิใช้สมุนไพรและของป่าแต่อย่างใด

แผนที่แสดงพื้นที่ของรัฐประเภทต่างๆ ทับซ้อนพื้นที่ชุมชนม้งแม่สะ พ.ศ. 2545

ผลกระทบจากนโยบายและมาตรการของการพัฒนาและอนุรักษ์ในทศวรรษ 2520 ทำให้ชุมชนต้องปรับระบบการเกษตรจนสามารถลดการใช้พื้นที่ต่ำกว่าครึ่งของที่เคยใช้ ซึ่งปัจจุบันชุมชนมีที่ดินการเกษตรจำกัดมาก และเกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ดังจากการสำรวจการถือครองที่ดินของชุมชนม้งบ้านแม่สะใหม่ โดยเลือกกลุ่มตัวอย่าง 151 ครัวเรือน 76 % ของประชากรทั้งหมด (205 ครัวเรือน) พบว่ามีที่ดินรวม 2,841 ไร่ (รวมทั้งที่อยู่อาศัยรวมประมาณ 90 ไร่ และที่น่านอกชุมชนประมาณ 60 ไร่) เฉลี่ย ครัวเรือนละ 18.1 ไร่ โดยครัวเรือนที่มีที่ดินต่ำสุด 1 ไร่ สูงสุด 65 ไร่ อย่างไรก็ตามชุมชนได้กันพื้นที่ไร่เหล่านี้นไปเป็นป่าชุมชนเพื่ออ้างสิทธิชุมชน ภายใต้เงื่อนไขที่ถูกบีบรัดจากวาทกรรมอนุรักษ์ของรัฐ โดย

ชุมชนม้งแม่สะได้ตกลงร่วมกันกันพื้นที่เพื่ออนุรักษ์เป็น ป่าดงเข่ง⁵ (Ntoo Xeeb) ประมาณ 5,000 ไร่ ในปี พ.ศ. 2528 รวมทั้งต่อมาได้กันพื้นที่ด้านทิศใต้ของหมู่บ้านประมาณ 5,000 ไร่ (ขอบเขตหน่วยวิจัยพื้นที่ฟูปา ในปัจจุบัน) ทั้งนี้เพื่อทำการอนุรักษ์และปลูกสร้างเสริมป่าเป็นป่าถวายเพื่อเฉลิมพระเกียรติ แด่องค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เนื่องในวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 พรรษา ฉะนั้นศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่สาใหม่จึงได้กันพื้นที่ทำกินให้กับชาวบ้านอย่างชัดเจนประมาณ 3,000 ไร่ (ศุภมิตร, 2537: 89 และสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่กับชาวบ้าน)

ดังนั้นพื้นที่ชุมชนม้งแม่สะจึงตกอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติที่ทับซ้อนไปด้วยเขตอนุรักษ์และการ พัฒนาค้นพื้นที่สูงร่วม 5 ประเภท (ไม่รวมพื้นที่ของชุมชน) ซึ่งมีความขัดแย้งในระดับการปฏิบัติและ นโยบาย สภาวะเช่นนี้ทำให้หน่วยงานภายนอก ทั้งรัฐและเอกชนต่างๆ เข้าไปศึกษาชุมชนม้งแม่สะจำนวน มาก เช่น หน่วยวิจัยการฟื้นฟูฟูปา (FORRU) (2541) โครงการศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง (ค.พ.ช.) (2543) โครงการวิจัยการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงและพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืนในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ (Upland program) (2543) และโครงการนำร่องวนเกษตรบนพื้นที่สูง เป็นต้น สภาพ เช่นนี้ทำให้พื้นที่ชุมชนกลายเป็นเวทีแย่งชิงของกลุ่มต่างๆ กันอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเงื่อนไขของ การเป็นแหล่งอนุรักษ์ธรรมชาติเพื่อการท่องเที่ยวที่อยู่ใกล้ตัวเมืองเชียงใหม่ ในฐานะเป็นแหล่งต้นน้ำ และ อากาศที่สะอาด บริสุทธิ์ เพื่อพักผ่อนหย่อนใจของคนในเมืองเป็นหลัก ทำให้ชุมชนยิ่งถูกกดดันจากวาท กรรมอนุรักษ์ของรัฐ โดยเฉพาะการถูกตอกย้ำว่าเป็นตัวการทำลายต้นน้ำอย่างไร่มนุษยธรรม ทั้งๆ ที่ชุมชน “เป็นทาส” (Ua qhev) รักษาป่าธรรมชาติไว้ให้คนอื่นชื่นชมโดยไม่ได้รับค่าตอบแทน หรือแม้แต่ความ ร่วมมือก็ยังไม่ได้รับเท่าที่ควร นั่นคือสิทธิชุมชนในนัยของสิทธิการใช้ทรัพยากรและสิทธิในวัฒนธรรม เพื่อ อำนาจและตัวตนของชุมชนท้องถิ่น จึงถูกละเมิดจนชุมชนรู้สึกสูญเสียศักดิ์ศรีของความเป็นคน ฉะนั้นจึงมี ความจำเป็นที่ ชุมชนต้องปรับตัวและสร้างความรู้ใหม่ เพื่อต่อสู้ให้สิทธิชุมชนโดยพฤตินัยที่มีอยู่ให้ได้รับ การคุ้มครองโดย นิติบัญญัติ

5. การผลิตใหม่ของความรู้ท้องถิ่นในฐานะปฏิบัติการเพื่อต่อรองสิทธิชุมชน

จากการที่ชุมชนม้งแม่สะมี 2 กลุ่มคน คือ กลุ่มม้งบนพื้นที่สูงและกลุ่มม้งในเมือง โดยกลุ่มหลังมี ประมาณ 20 ครอบครัว ซึ่งกว่าครึ่งเพิ่งลงไปตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ราบได้ไม่ถึง 10 ปี ในจำนวนนี้มี 6 ครอบครัว ที่ยังคงมีบ้านอีกหลังอยู่บนที่สูง ทั้งนี้ทั้งสองกลุ่มจะมีวิถีการผลิตในลักษณะที่คาบเกี่ยว

⁵ ป่าดงเข่ง (Ntoo xeeb) เป็นป่าชุมชนประเภทป่าความเชื่อ ที่มีต้นไม้ล้อมรอบศาลเจ้าที่ มีอารักษ์ชุมชน ซึ่งใช้ต้นไม้ต้นหนึ่งเป็นที่สถิตของ เหล่าเทพฟ้า-ดิน (Thwv-Tim) เป็นความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ม้งมาแต่โบราณ แต่เนื่องจากยุคนี้ชุมชนถูกกีดกันสิทธิ จึงได้ใช้อุดมการณ์ความ เชื่อเหนือสิ่งธรรมดา เป็นสัญลักษณ์อำนาจของชุมชน เพื่อต่อสู้กับแนวคิดธรรมชาตินิยมแบบบริสุทธ์ของรัฐ ให้ได้มาซึ่งสิทธิเข้าถึงทรัพยากร และดำรงตัวตนของชาติพันธุ์ม้ง

ผสมผสานกันระหว่างอาชีพในภาคการเกษตรและนอกภาคการเกษตร เช่น กลุ่มมังบนพื้นที่สูงจะเป็นทั้งเจ้าของที่ดิน นายจ้าง ผู้รับจ้าง พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย กระทั่งผู้นำทางวัฒนธรรม หรือกรรมการหมู่บ้านด้วย ส่วนกลุ่มในเมืองก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน เพียงแต่มีอาชีพนอกภาคการเกษตรมากกว่า เช่น เป็นนักธุรกิจส่วนตัว พนักงานธนาคาร ครู และลูกจ้างทั่วไป นอกจากนี้เมื่อจำแนกตามรุ่นวัยของประชากรในชุมชนบนพื้นที่สูงยังสามารถแยกได้ใหญ่เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนหนุ่ม (Cov Hluas) และกลุ่มคนแก่ (Cov Laog) ที่ต่างมีประสบการณ์เรียนรู้และความสามารถเฉพาะทาง ทั้งนี้กลุ่มต่างๆ ดังกล่าวยังคงมีความเป็นเครือญาติพี่น้อง และพึ่งพาซึ่งกันและกัน ทำให้ลักษณะการกระจายประชากรชุมชนดังกล่าว ได้เชื้อให้เกิดองค์กรทางสังคมที่สามารถบังคับใช้กฎจารีตและข้อบังคับหมู่บ้านบนพื้นที่สูงเพื่อการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งมีลักษณะผสมผสานกันทั้งองค์กรและกฎเกณฑ์ โดยวางอยู่บนพื้นฐานของทุนทางสังคม วัฒนธรรมในฐานะเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์มัง

กล่าวคือชุมชนมังแม่สะสามารถจำแนกเป็นกลุ่มย่อยๆ ตามลักษณะของความเชื่อผีบรรพบุรุษ (Ib tus dlaab qhuas) ได้ทั้งหมด 15 กลุ่ม จาก 4 ตระกูลแซ่ด้วยกันโดยแต่ละกลุ่มย่อยจะมีผู้นำทางสังคมหรือวัฒนธรรม (Tus coj) รวม 33 คนจากประชากรทั้งหมดของ 205 ครัวเรือน 264 ครอบครัว จำนวน 1,715 คน (มีนาคม พ.ศ. 2545) โดยการปกครองภายในชุมชนบนพื้นที่สูงได้ร่วมกันแบ่งพื้นที่ทางกายภาพของชุมชนหมู่บ้านเป็น 6 เขต หรือกลุ่มบ้าน โดยแยกตามพื้นที่ตั้งครัวเรือนที่มีเส้นทางรถหรือทางเท้าเป็นเส้นแบ่ง เฉลี่ยกลุ่มละ 35 ครัวเรือน ซึ่งเกือบจะทุกครัวเรือนในแต่ละเขตเป็นตระกูลแซ่เดียวกัน ชุมชนได้เริ่มแบ่งเขตเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2530 เนื่องจากต้องระดมแรงงานเพื่อการพัฒนาหมู่บ้าน โดยเฉพาะกิจกรรมทำแนวกันไฟเพื่ออนุรักษ์พื้นที่ป่าดงแซ่ ฉะนั้นการปกครองชุมชนหมู่บ้านตามระเบียบการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ในปัจจุบันยังคงได้รับอิทธิพลจากจารีตประเพณี แม้จะได้เปลี่ยนจากเดิมที่ผู้นำชุมชน “แสง ชื่อ เหล่า” (Xeev txwj laog) มีฐานะเป็นทั้งผู้นำทางศาสนาและผู้ปกครองชุมชนเมื่อปี พ.ศ. 2517 ให้มีหน้าที่หลักเพียงทำการปกครอง โดยเฉพาะการติดต่อกับรัฐแล้วก็ตาม ดังจะเห็นว่าปัจจุบันชุมชนมีการปกครองร่วมกันในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีกลุ่มผู้อาวุโส หรือผู้นำตระกูลแซ่ (Tus coj) เข้าร่วมด้วย

ดังนั้นองค์กรทางสังคมในชุมชนมังบ้านแม่สาใหม่จึงมีอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะการจัดกลุ่มตามรูปแบบการปกครองหมู่บ้าน และการปรับตัวทางเศรษฐกิจที่เป็นทางการ คือ คณะกรรมการหมู่บ้าน⁶ กลุ่มสมาชิกธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กลุ่มอาสาสมัครป้องกันปลวเรือน ชมรมอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติบ้านแม่สาใหม่ กลุ่มแม่บ้าน (รวมทั้งคณะกรรมการฝ่ายสตรี) กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มเลี้ยงสัตว์ และกลุ่มกองทุนสวัสดิการกรรมการหมู่บ้าน ในขณะที่การจำแนกกลุ่มที่เพิ่งมีการผลิตใหม่ในลักษณะกึ่งทางการ เช่น กลุ่มฌาปนกิจศพบ้านแม่สาใหม่ กลุ่มออมทรัพย์กองทุนแช่ย่าง กลุ่มออมทรัพย์เขต 6

⁶ คณะกรรมการหมู่บ้านประกอบด้วย 1. คณะกรรมการอาวุโส 2. คณะกรรมการฝ่ายรักษาความสงบ 3. คณะกรรมการฝ่ายปกครอง 4. คณะกรรมการฝ่ายส่งเสริมอาชีพ 5. กรรมการฝ่ายวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว 6. คณะกรรมการสวัสดิการ และสังคม 7. คณะกรรมการฝ่ายสาธารณสุข 8. คณะกรรมการฝ่ายการคลัง 9. คณะกรรมการฝ่ายสตรี 10. กรรมการฝ่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

สมาคมเครือข่ายอาปนกิจสงเคราะห์และสร้างสรรค์วัฒนธรรมม้งผ่อ จังหวัดเชียงใหม่⁷ และกลุ่มเครือข่ายพื้นพัววัฒนธรรมและด้านยาเสพติด 12 หมู่บ้าน ที่ทำหน้าที่สร้างเวทีเรียนรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาประเพณีม้ง และการควบคุมทางสังคม รวมถึงการนิยามความหมายใหม่ให้กับวัฒนธรรม เพื่อให้สามารถสืบทอดและดำรงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามบริบท และเงื่อนไขใหม่ๆ ได้อย่างเป็นพลวัต

ดังเช่น เมื่อมีปัญหาคือความเกิดขึ้น คณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายปกครองกับผู้อาวุโสร่วมกันตกลงว่าสมควรใช้วิธีการตัดสินด้วยรูปแบบไหน เพื่อการตัดสินชี้ขาดเกิดความยุติธรรมให้กับทั้งสองฝ่าย ซึ่งเมื่อมีความ ขัดแย้งขั้นรุนแรง ฝ่ายจำเลย (Peem kom) มักทำพิธีการขอภัยโทษ (Saam fw) ต่อฝ่ายโจทก์ (Yeej kom) แต่ถ้าไม่ได้มีพิธีการนี้ก่อน หรือขอภัยแล้วแต่ไม่ยุติ ฝ่ายโจทก์มีสิทธิดำเนินการฟ้องร้องเพื่อขอความเป็นธรรม ดังสุภาษิตภาษาจีนในจารีตม้งที่ว่า “ไก่อัด สุราวดหนึ่ง ให้เกียรติผู้อาวุโส” (Thajj cib paam cawv saam meej pom los) ซึ่งถ้าไม่ได้ข้อยุติอีก ถึงจะส่งเรื่องให้เจ้าหน้าที่ราชการตามกระบวนการศาลยุติธรรมต่อไป

นั่นคือการบังคับใช้กฎหมายหมู่บ้านของระบบคณะกรรมการฝ่ายปกครองเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นที่สูงมีคณะกรรมการฝ่ายอนุรักษ์คอยสอดส่องและรับดำเนินคดีกับผู้ฝ่าฝืนกฎหมาย หมู่บ้าน เสมือนเป็นโจทก์ฟ้องต่อคณะกรรมการฝ่ายปกครองให้ทำการตัดสินลงโทษ ดังกรณีการปรับไหมต่อผู้ลักลอบฆ่าแกงและกระรอกในปี พ.ศ. 2543 เป็นจำนวน 2,000 บาท และ 500 บาท ตามลำดับ เป็นต้น ทั้งนี้การจัดการทรัพยากรโดยสถาบันชุมชนดังกล่าว ไม่ได้เป็นเพียงต้องการสิทธิเข้าถึงทรัพยากรภายใต้เงื่อนไขพื้นที่อนุรักษ์ทับซ้อนเท่านั้น แต่ที่สำคัญสถาบันชุมชนวางอยู่บนฐานภูมิปัญญาภูมิทัศน์วัฒนธรรมม้ง ดังเช่น ใช้ชุดมณเฑียรอำนาจเหนือธรรมชาติของพิธีกรรม ถือ-ติ ดง แซง ลงโทษผู้ฝ่าฝืนกฎจารีตด้วย เพื่อการอนุรักษ์เป็นป่าชุมชน ซึ่งมีนัยเป็นการผลิตคุณค่าใหม่ให้กับพิธีกรรมอันเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ม้งบ้านแม่สาใหม่

ดังนั้นการจัดการดังกล่าวจึงเป็นการผสมผสานองค์ความรู้ระหว่างกลุ่มคนหนุ่ม (Cov hluas) และกลุ่มคนแก่ โดยกลุ่มแรกมักเป็นผู้ที่นิยมการพัฒนาชุมชนให้มีความทันสมัย ในลักษณะอนุรักษ์เชิงพัฒนา ดังการใช้ทุนเชิงสัญลักษณ์ที่หมู่บ้านได้รับภาพพจน์เป็นนิกอญรักษ์มาต่อรองให้ได้รับโครงการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังคำขวัญที่ว่า “ท่องแม่สา ต้องมาที่ป่าดงแซง” เป็นต้น ส่วนกลุ่มคนแก่จะเป็นเสมือนผู้นำ ชุมชนโดยพฤตินัย ซึ่งจะไม่ยอมรับการพัฒนาและการอนุรักษ์ที่กีดกันสิทธิผู้อื่นอย่างเบ็ดเสร็จ ซึ่งมีลักษณะอนุรักษ์เชิงวัฒนธรรม ดังกรณีความขัดแย้งทางความคิดของกระบวนการกันพื้นที่เป็นป่าดงแซงของกลุ่มคนแก่ในปี พ.ศ. 2528 ที่ค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งทำให้มี 9 ครัวเรือน ที่ยังคงมีสิทธิการใช้มาจนกระทั่งปัจจุบัน แต่เมื่อเจ้าของสวนวนเกษตรกาแฟอินทรีย์ได้มีการทดสอบความต้องการปริมาณรับแสงเพื่อปลูกพืชผสมผสาน ซึ่งจำเป็นต้องตัดไม้บางต้นเพื่อทดสอบให้เป็นเกษตรทางเลือก แต่กลับไม่ได้รับความ

⁷ มีสมาชิกที่อยู่ใน 6 หมู่บ้านใหญ่ๆ คือ 1. บ้านแม่สาใหม่ 2. บ้านหนองหอยใหม่ 3. บ้านห้วยกว้าง 4. บ้านห้วยหอย 5. บ้านผาปู่จอม 6. บ้านแม่ตะละ

เห็นชอบจากกลุ่มคนหนุ่มบางคน ด้วยเหตุผลที่เป็นการทำลายพื้นที่ป่าในส่วนที่เป็นต้นน้ำของชุมชนตามความหมายของรัฐ

เพราะฉะนั้นพลังขับเคลื่อนของชุมชนอยู่ที่การเรียนรู้ความคิดที่หลากหลาย ระหว่างความคิด การอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนที่ขัดแย้งกันในลักษณะวิพากษ์กัน แต่ไม่แตกหักดังกล่าว ทำให้ทั้งสองกลุ่มคนสามารถสร้างสรรค์พลังชุมชนที่เกื้อหนุนกัน โดยเฉพาะในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในปัจจุบัน ทำให้แต่ละกลุ่มคนมักหยิบยกวาทะศิลป์เพื่อสร้างความชอบธรรมด้วยการประนีประนอมระหว่างความคิดทั้งสองฝ่าย ในลักษณะที่จะคิดทำอะไรก็มีความระมัดระวังสูง และไม่ยอมรับวิทยาการสมัยใหม่ในทันที โดยมักหยิบยกสุภาษิตอธิบายว่า “จารีตใหม่ ไม่เบิก จารีตเก่า ไม่ละทิ้ง” (Txuj tshab tsw rhawv, Txuj qub tsw tso) เพื่อให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปเพื่อยังคงไว้ซึ่งตัวตนของชาติพันธุ์ม้งเช่นกัน

การผสมผสานขององค์ความรู้ท้องถิ่นในลักษณะดังกล่าว ใช่ว่าความรู้นั้นจะหยุดนิ่ง ตรงกันข้ามความรู้ท้องถิ่นมักถูกตรวจสอบอยู่เสมอ เพื่อให้คงไว้ซึ่งศักยภาพที่มีประสิทธิภาพ ดังกรณีความรู้ในการจัดการป่าชุมชนภายใต้สถานการณ์ที่ชุมชนไม่เพียงถูกกีดกันสิทธิเข้าถึงทรัพยากร แต่ยังถูกลดทอนศักดิ์ศรีของความเป็นคน อันเนื่องจากอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมสัมผัสกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม นั่นคือ การกีดกันสิทธิเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่ป่าดงเข่ง จึงเท่ากับตัวตนความเป็นชาติพันธุ์ม้งบ้านแม่สาใหม่ถูกละเมิดศักดิ์ศรี ฉะนั้นกลุ่มคนแก่ซึ่งรู้พิธีกรรมจึงร่วมกับกลุ่มคนหนุ่มนิยามคุณค่าใหม่ให้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเป็นการผลิตใหม่ของความรู้ท้องถิ่นในฐานะเป็นทางเลือกในการจัดการทรัพยากร ที่สามารถเป็นยุทธศาสตร์สร้างอำนาจต่อรองให้สามารถอ้างสิทธิชุมชน ที่มีนัยเป็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับชุมชนท้องถิ่นด้วย

กล่าวคือ ก่อนปี พ.ศ. 2528 มีพื้นที่ป่ารอบรัศมีศาลดงเข่งเพียงประมาณ 100 เมตร อันเนื่องจากการส่งเสริมปลูกพืชพาณิชย์ทดแทนฝิ่น แต่เมื่อชุมชนถูกกดดันจากวาทกรรมอนุรักษ์ของรัฐ ทำให้ชุมชนร่วมกันตกลงกันพื้นที่เลี้ยงสัตว์และการเกษตรประมาณ 5,000 ไร่ ที่อยู่รอบรัศมีของศาล ถือ-ติ ดงเข่ง⁸ (Thwv-Tim Ntoo Xeeb) ประมาณ 1 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ป่าชุมชนได้เป็นจำนวนมาก โดยได้ผลิตคุณค่าใหม่ให้กับพิธีกรรม ถือ-ติ ดง เข่ง ซึ่งมีศาลประกอบพิธีอยู่ในศูนย์กลางของพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อการจัดการป่าชุมชน ทั้งที่ก่อนหน้านี้ทำหน้าที่คุ้มครองชุมชนให้ประสบผลสำเร็จในการทำมาหากินและการปลอดภัยจากภัยธรรมชาติเท่านั้น โดยระบบความเชื่อนี้เป็นภูมิปัญญาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่คู่กับวิถีชีวิตคนม้งบนพื้นที่สูงมานานจนเป็นส่วนหนึ่งของระบบจักรวาลวิทยาและความเชื่อ ดังสุภาษิตที่สะท้อนถึงวิถีคิดที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ดังกล่าวที่ว่า “โลกนามธรรมเปรียบเสมือนโลกรูปธรรม”

⁸ ชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ได้หยุดการเลี้ยงม้าเพื่อเป็นพาหนะขนส่งผลผลิตทางการเกษตร เช่น ห่อ ข้าวโพด ข้าว และการเลี้ยงวัวเพื่อประกอบพิธีต่างๆ โดยเฉพาะงานศพโดยสิ้นเชิงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าพิธีกรรมดังกล่าวจะถูกยกเลิกไปแต่อย่างใด

⁹ ภูมิปัญญาพื้นบ้านของม้งและเผ่าไทดำ ดังจำนวนของบทกลอนที่ว่า “ม้าง แฉง ติ จือ” (Saab seej Tim tsaw แปลว่าภาษาใต้ภูมิปัญญาเจ้าฟ้า) และ “ม้าง แฉง ติ จือ” หรือ กระบี่ม้งนี้ โดยภูมิปัญญาทั้งสองมีความสัมพันธ์กันดังจำนวนที่ว่า “ม้าง แฉง ติ จือ-ติ” (Saab seej Thwv-Tim) แปลว่ากระบี่ม้งและกระบี่ไทดำ

(Yeeb pev Yaaj thooj) ซึ่งปัจจุบันพื้นที่ป่าดงเชิงมีสภาพอุดมสมบูรณ์จนไม่สามารถแยกได้ว่าเคยเป็นพื้นที่ทำการเกษตรมาก่อน ชาวบ้านเรียกสภาพป่าเช่นนี้ตามภูมิปัญญาการทำไร่ย่ายที่ว่าเป็นไร่เหล่านาดแก่ (Haav xwv yeem laog) ฉะนั้นการนำอุดมการณ์อำนาจของความเชื่อมาปรับใช้จัดการทรัพยากร ได้สร้างความชอบธรรมให้ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์เป็นป่าใช้สอย ป่าขุนน้ำ และป่าความเชื่อให้กับชุมชน โดยสมาชิกชุมชนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น ฟืน ไม้ซอมแซมบ้าน สร้างเล้าหมู-ไก่ ต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการฝ่ายอนุรักษ์เสียก่อน หากฝ่าฝืนนอกจากได้รับโทษตามข้อบังคับหมู่บ้านแล้ว ยังอาจได้รับการลงโทษจากเจ้าที่ และถือ-ติ ดง แซ่ อีก โดยเชื่อว่าแม้จะตัดไม้เพียงต้นเดียว แต่เวลาดัดก็จะสะเทือนไปถึงต้นไม้ที่ใช้เป็นศาลดงแซ่

นอกจากพิธีกรรมดังกล่าวแล้ว อุดมการณ์อำนาจเหนือธรรมชาติที่ปรากฏในรูปของการปฏิบัติการเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการต่อรองสิทธิชุมชน คือ พิธีกรรม เฝย เหยง (Fev Yeem) โดยชุมชนได้ผลิตความหมายใหม่ให้กับพิธี เฝย เหยง-เป้า เหยง (-Paoj Yeem) ในระดับชุมชน ซึ่งได้เลือกพิธีกรรมประเภทปัญหาตีความ (Yeem plaob yeem ntug) ในสถานการณ์ที่ชุมชนมักมีความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ โดยในระยะเริ่มแรกหมอผีได้นำความเชื่อของปกากะญอที่ใช้น้ำประกอบพิธี เฝย เหยง ด้วย ในฐานะเป็นสัญลักษณ์พลังดับไฟป่า ฉะนั้นนอกจากชุมชนได้ประกอบพิธีกรรม เฝย เหยง เพื่อขอให้เจ้าที่ช่วยปกป้องพื้นที่ป่าดงแซ่ในฤดูร้อนและไม่ให้เจ้าหน้าที่เข้าไปจับกุมดำเนินคดีกับชาวบ้าน ในขณะที่กำลังเตรียมพื้นที่การเกษตรแล้ว นายของพิธีกรรมนี้ยังสร้างความชอบธรรมให้กับการต่อรองเพื่อร่วมกัน จัดการทรัพยากรต่อภาครัฐและเอกชนด้วย ซึ่งแนวดั้นไฟปี พ.ศ. 2545 (เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534) ชาวบ้านได้เชิญเจ้าหน้าที่ของรัฐร่วมพิธีกรรมด้วย เพื่อยืนยันถึงกิจกรรมอนุรักษ์ โดยเฉพาะต้องการเปิดพื้นที่ให้ผู้นำ ชุมชนได้พบปะพูดคุยกับเจ้าหน้าที่อุทยานฯ และเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยในชุมชน เพื่อร่วมมือหาทางจัดการทรัพยากรร่วมกัน ซึ่งชุมชนได้ต่อรองงบประมาณกับอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย จำนวน 16,000 บาท และค่าถางหญ้า 6,000 บาท และหน่วยวิจัยการฟื้นฟูป่าจำนวน 51,560 บาท รวมทั้งหมู 1 ตัว ที่แบ่งจ่ายกับอุทยานฯ หน่วยงานละ 2,000 บาท เพื่อทำพิธี เป้า เหยง ขณะที่ศูนย์พัฒนามูลนิธิโครงการหลวงได้นำน้ำมันรถยนต์ 1 ถัง (200 ลิตร) นอกจากนี้ ยังได้รับงบประมาณจาก องค์การบริหารส่วนตำบลโป่งแยง 10,000 บาท แต่ได้นำไปสร้างสนามตีลูกข่างและเตรียมเป็นเจ้าภาพจัดประเพณีปีใหม่ของเครือข่าย วัฒนธรรมและด้านยาเสพติด 12 หมู่บ้าน โดยเชิญหมอนเจ้าภีชเดช ราชินี เป็นองค์ประธานเปิดประเพณีปีใหม่อย่างยิ่งใหญ่

ดังนั้นความรู้ท้องถิ่นในฐานะปฏิบัติการเพื่ออ้างสิทธิชุมชน ภายใต้บริบทความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูงดังกล่าว มีลักษณะไม่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่สามารถเลื่อนไหล ปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ ซึ่งจากกรณีศึกษา แม้ชุมชนจะคุ้นเคยกับอุดมการณ์อำนาจ ที่อยู่ในรูปพิธีกรรมทางวัฒนธรรมมานาน แต่เมื่อชุมชนอยู่ในบริบทและเงื่อนไขใหม่ ภูมิปัญญาดังกล่าวสามารถนำมาผลิตความหมายใหม่เพิ่มเข้าไปได้ อย่างไรก็ตามเงื่อนไขของความรู้ท้องถิ่นในฐานะอำนาจของสถาบันชุมชน

ท้องถิ่นมี เงื่อนไขสำคัญสองประการด้วยกัน คือ เงื่อนไขภายในที่ชุมชนมีทุนทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะ ภูมิปัญญาเกี่ยวกับอุดมการณ์อำนาจชุมชนที่ปรากฏในรูปของจารีตประเพณี หรือภูมิทัศน์ วัฒนธรรมที่มีความแตกต่างไปจากวิถีคิดของวัฒนธรรมครอบงำ ฉะนั้นผลของความสำเร็จในการทรัพยากร บนพื้นที่สูงของชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ จึงมีฐานะเป็นการสร้างความมีตัวตนให้กับชุมชนม้งแม่สะใน ฐานะผู้ทรงภูมิปัญญาที่ไม่เพียงได้สิทธิเข้าถึงทรัพยากรเท่านั้น แต่ยังสามารถนำทุนทางวัฒนธรรมไป แปรเปลี่ยนเป็นทุนเชิงสัญลักษณ์ เพื่อต่อสู้ทางการเมืองของการช่วงชิงความชอบธรรมในการ จัดการป่าบน พื้นที่สูง ในลักษณะเช่นเดียวกับการสะสมทุนทางวัฒนธรรมเพื่อปรับเปลี่ยนไปสู่อำนาจสัญลักษณ์ของกลุ่ม ชชาติพันธุ์ ปกาเกอญอ (ยศ, 2545: 86,106 และวินัย, 2545)

6. การจัดการเชิงซ้อนในฐานะทางเลือกของการจัดการทรัพยากรบนพื้นที่สูง

ภายใต้สถานการณ์ต่อรองอำนาจระหว่างภาคประชาชนกับรัฐ เพื่อเรียกร้องให้กฎหมายคุ้มครอง สิทธิชุมชน โดยเฉพาะรูปธรรมของร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่สะท้อนให้เห็นความขัดแย้งในระดับ นโยบายและสถาบันทางกฎหมาย ทั้งนี้เพราะป่าชุมชนไม่ได้หมายถึงเพียงสิทธิเข้าถึงทรัพยากรเท่านั้น แต่ที่ สำคัญเป็นสิทธิในการดำรงไว้ซึ่งตัวตนทางชาติพันธุ์ด้วย ฉะนั้นจึงควรให้ความเคารพศักดิ์ศรีของความเป็น มนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน แต่รัฐกลับมองไม่เห็นความสำคัญของกฎหมายดังกล่าว ทำให้เกิดความขัดแย้งใน ระดับของวิถีคิดขึ้นอย่างรุนแรงและยืดเยื้อ ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ ยืนยันถึงภาพตัวแทนทางการเมืองของชน ชั้นกลางและชนชั้นปกครองที่มีต่ออัตลักษณ์ของ “ชาวนา” “ชาวบ้าน” “ชาวเขา” ในลักษณะที่หยุดนิ่ง ตายตัวเป็นแก่นสาร อีกทั้งภาพเหล่านี้ยังได้กลายเป็นสัญลักษณ์ทางการเมือง เพื่อกักขัง จัดระเบียบ และ เบียดขับกลุ่มคนที่ด้อยอำนาจทางการเมืองให้กลายเป็นคนชายขอบในที่สุด ยิ่งกว่านั้นยังกลายเป็นแนวคิด ครอบงำประชาชนบางส่วนด้วย (ยศ, 2545: 47-48) ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงมองชุมชนที่แวดล้อมไปด้วยป่าที่มี ขอบเขตของพื้นที่ทางกายภาพอย่างตายตัว และไม่เข้าใจนัยสำคัญของกฎหมายป่าชุมชนที่มากไปกว่าเรื่อง ทรัพยากรสิน ทั้งๆ ที่มีหลักคิดพื้นฐานมาจากสังคมวัฒนธรรมไทยเราเอง

ฉะนั้น การทำความเข้าใจสิทธิชุมชนจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องเข้าใจสภาพความเป็นจริงของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบัน ซึ่งได้มีการปรับเปลี่ยน และผลิตใหม่อยู่เสมอ ภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมเศรษฐกิจ การเมืองในระยะทศวรรษกว่ามานี้ ซึ่งชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ได้ปรับเปลี่ยนทั้งวิถีการ ผลิต องค์การทางสังคม และวัฒนธรรม โดยมีสาเหตุจากบริบทที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้นในลักษณะที่สอดคล้อง กับ ยศ (2545: 229-230) ที่ว่า ปัจจุบันชาวนาไทยในภาคเหนือดำเนินชีวิตและผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของ ตนเอง ในบริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้เรากำลังพบเห็น การก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบ ที่มีความยืดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเอง ทั้งในด้านของ

บทบาท อัตลักษณ์ และสถานภาพทางสังคม ด้วยเหตุนี้จึงต้องตรวจสอบศักยภาพของสถาบันชุมชนในการจัดการทรัพยากร ในลักษณะที่สิทธิชุมชนมีการปรับเปลี่ยนอย่างเลื่อนไหล เพื่ออ้างสิทธิชุมชนอยู่เสมอ

ดังกรณีศึกษาที่พบว่า แม้ปัจจุบันชุมชนจะมีการจัดการทรัพยากรโดยสถาบันชุมชนท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่รัฐยังคงไม่ให้การคุ้มครองสิทธิชุมชนโดยกฎหมายแต่อย่างใด ทั้งๆ ที่กฎหมายเป็นหลักประกันและเงื่อนไขที่สำคัญที่จะเอื้อให้เกิดการจัดการร่วมที่เป็นธรรม และยั่งยืน เช่น กำนันที่ชุมชนได้ปฏิบัติการต่อรองอำนาจรัฐผ่านการประกอบพิธีกรรม เผย เหยง ที่สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามเรียกร้องการมีส่วนร่วมจัดการกับรัฐ โดยได้เชิญเจ้าหน้าที่ของรัฐโดยอุทยานแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่หน่วยวิจัยฟื้นฟูป่ามาร่วมพิธีกรรมด้วย ทำให้ชุมชนได้รับงบประมาณสมทบค่าใช้จ่ายกิจกรรมอนุรักษ์ ซึ่งถือเป็นนิมิตหมายที่ดีของการจัดการทรัพยากรที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม แต่อย่างไรก็ตามชุมชนยังไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ เพื่อกำหนดชะตาชีวิตของตนเองได้อย่างชอบด้วยกฎหมายอย่างแท้จริง ดังกรณีหลังร่วมพิธีกรรม เผย เหยง ทันที เจ้าหน้าที่ของรัฐกลับถือโอกาสสำรวจพื้นที่สวน ภายในขอบเขตพื้นที่ปลูกป่าเพื่อการวิจัยและเฉลิมพระเกียรติฯ แปลงที่ PHT 82/4 ที่ชุมชนได้ยกให้หน่วยวิจัยฟื้นฟูป่า ซึ่งมาตรการการจัดการป่าของรัฐไม่ได้คำนึงถึงเงื่อนไขความจำเป็นในการยังชีพของเจ้าของสวน โดยให้ชาวบ้านจำนวน 10 ครัวเรือน ออกจากพื้นที่สวนภายในปี พ.ศ. 2547 อย่างเด็ดขาด หลังจากต่อรองกันแล้ว ทั้งนี้แม้ชาวบ้านจะได้ร้องขอให้ปลูกป่าในพื้นที่ไร่เหล้าก่อน อีกทั้งได้ยืนยันจะยกพื้นที่สวนเป็นป่าถาวรเพื่อเฉลิมพระเกียรติฯ หลักจากที่ไม่มีพื้นที่ให้ปลูกป่าแล้วก็ตาม

ในขณะที่มาตรการจัดการป่าดงเชิงของชุมชนได้ให้ความสำคัญกับครัวเรือนที่มีความจำเป็นในการยังชีพได้สิทธิใช้ประโยชน์ แม้จะอยู่ในพื้นที่ป่าชุมชนก็ตาม โดยเจ้าของสวนต้องแสดงความจำเป็นด้วยการปรับเปลี่ยนเป็นระบบเกษตรเชิงอนุรักษ์ภายใน 3 ปี ผลสำเร็จในการจัดการป่าโดยสถาบันชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถต่อรองกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยกันพื้นที่อนุรักษ์ออกจากพื้นที่ทำกินอย่างชัดเจน เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกไล่กวาดจับกุมหรือทำลายทรัพย์สินดังที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติจริงสิทธิชุมชนไม่ได้มีผลอย่างชอบธรรมโดยกฎหมายเลย เนื่องจากการตกลงดังกล่าวเป็นเพียงการประนีประนอมกันระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติในพื้นที่เท่านั้น ฉะนั้นในบางฤดูกาลจึงเห็นเจ้าหน้าที่ไม่ได้ปฏิบัติตามข้อตกลงที่ให้ไว้โดยเฉพาะเมื่อผู้บังคับบัญชาสั่งการให้พนักงานในพื้นที่ออกตรวจจับกุมชาวบ้าน เพื่อแสดงการมีอยู่ของอำนาจรัฐ ภายใต้สถานการณ์แย่งชิงความชอบธรรมเพื่อจัดการป่า ดังกรณีการถูกจับกุมดำเนินคดีของนายจรงรักษ์ ช้วยชาติ (นามสมมติ) กลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2545 หลังจากที่มีการเมืองภาคประชาชนได้เรียกร้องให้รัฐมีมาตรการยับยั้งการจับกุมตามมติคณะรัฐมนตรี 9 เมษายน 2545 ยิ่งกว่านั้นเจ้าหน้าที่ผู้จับกุมเพิ่งร่วมพิธี เผา เหยง เพื่อใกล้เคียงความตึงเครียดทางจิตใจร่วมกันได้ไม่ถึงเดือน จนในที่สุดถูกปรับ 5,000 บาท และรอลงอาญา 2 ปี (คำพิพากษา 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2545)

อย่างไรก็ตาม แม้ชุมชนจะถูกเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติรังควานอยู่เรื่อยๆ แต่ชุมชนก็ไม่ได้จำนนต่ออำนาจรัฐ โดยได้ปฏิบัติการต่อรองอำนาจทุกรูปแบบและทุกระดับอย่างต่อเนื่อง จนสามารถจัดการ

ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดความเป็นธรรมในชุมชน จนได้มาซึ่งภาพลักษณ์ “หมู่บ้านอนุรักษ์” ที่ต่อมากลุ่มคนหนุ่มได้นำไปต่อรองอำนาจกับรัฐ เพื่อความชอบธรรมในการขอสนับสนุนงบประมาณ เพื่อการพัฒนาชุมชนในเขตอนุรักษ์ ซึ่งจากการสำรวจทัศนคติของชาวบ้านที่สามารถจัดการทรัพยากรโดยสถาบันชุมชน พบว่าจากประสบการณ์ป่าชุมชนได้ก่อให้เกิดชุมชนมีความสำนึกในสิทธิชุมชนมากขึ้น ดังผลสำรวจกลุ่มตัวอย่าง 56 ครัวเรือน (27 % ของกลุ่มประชากร) กล่าวตรงกันว่าเมื่อเปรียบเทียบกับ 10 ปีก่อน ปัจจุบัน ชาวบ้านมีความเข้าใจในการจัดการร่วมกันระหว่างหลายฝ่ายมากถึง 39 ครัวเรือน โดยเฉพาะต้องการให้กันพื้นที่ออกอย่างชัดเจนถึง 49 ครัวเรือน

นั่นคือเมื่อวิเคราะห์วิธีคิดในการจัดการป่าดงแซ้ง พบว่าชุมชนให้ความสำคัญกับผู้ได้เสียทุกฝ่ายมีส่วนร่วมอย่างมีเงื่อนไข เพื่อจัดการร่วมกันหรือจัดการเชิงซ้อน ดังเช่น เมื่อมีการกันพื้นที่ฟื้นฟูเป็นป่าดงแซ้งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 จนกระทั่งปัจจุบันยังมีผู้ที่มีสิทธิการใช้ (Usufruct right) ที่ดินในเขตป่าดงแซ้ง ซึ่งถือเป็นพื้นที่อนุรักษ์ของชุมชน ทั้งนี้เพราะการได้สิทธิดังกล่าว ผู้ได้รับสิทธิต้องแสดงความต้องการที่ดินเพื่อยังชีพ อีกทั้งต้องเปลี่ยนเป็นระบบเกษตรเชิงอนุรักษ์ด้วย ทั้งนี้เจ้าของสวนก็ถูกจำกัดสิทธิบางอย่าง เช่น ไม่สามารถกีดกันสิทธิการใช้ของป่าของสมาชิกชุมชนในพื้นที่ของตนเองได้ เช่น สามารถเก็บเห็ดที่เป็นไม้แห้งในสวนลั่นจี หรือสวนกาแฟอินทรีย์ได้ โดยไม่รบกวนกิจกรรมของเจ้าของสวนเท่านั้น หากไม่มีผู้รับมรดกเจ้าของสวนก็ต้องคืนพื้นที่ให้กับชุมชนเพื่อเป็นป่าชุมชนต่อไป นั่นคือเจ้าของสวนก็ไม่มีสิทธิกีดกันสิทธิ (Exclusion Right) การจัดการป่าของชุมชน และไม่มีสิทธิจำหน่ายถ่ายโอนพื้นที่ของตนให้กับผู้ที่ไม่ใช่ทายาทของตน

กฎเกณฑ์ในการกำหนดสิทธิเหล่านั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่ยังสามารถปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ โดยมีเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์ที่เป็นธรรมและยั่งยืนอย่างแท้จริง ถ้าไม่เช่นนั้นจะมีความขัดแย้งขึ้นเมื่อระบบสิทธิไม่เป็นไปตามความเปลี่ยนแปลงทั้งทางกายภาพของทรัพยากรและเศรษฐกิจสังคม ดังกรณีศึกษานี้ พบว่าการจัดการน้ำของชุมชนมีรูปแบบการจัดการ 3 ประเภท คือ ผู้ใช้น้ำที่เป็น “เจ้า¹⁰เดียว” “กลุ่มผู้ใช้น้ำ” และ “กลุ่มผู้ใช้ขุนตาน้ำ” โดยแต่ละประเภทสามารถปรับเปลี่ยนประเภทระบบกรรมสิทธิ์ และระดับของสิทธิได้ตามเงื่อนไขที่ทำให้ผู้ใช้น้ำเดิมเปลี่ยนไปอยู่ในประเภทผู้ใช้น้ำใหม่ โดยเฉพาะเมื่อเกิดการเคลื่อนย้ายหรือดัดแปลงทิศทางการไหลของน้ำทั้งโดยมนุษย์และธรรมชาติ รวมทั้งความต้องการน้ำของสวนลั่นจีที่ขึ้นกับเงื่อนไขทางกายภาพของแหล่งขุนตาน้ำ กับความลาดชันระหว่างระดับแหล่งน้ำกับพื้นที่สวนที่จะส่งผลต่อแรงโน้มถ่วงหรือแรงดูดของแหล่งน้ำ และอายุของไม้ผลลั่นจีที่ต้องการปริมาณน้ำที่แตกต่างกันตามอายุของพืชพันธุ์ ตลอดจนเงื่อนไขทางสังคมของจารีตประเพณีที่กำหนดสิทธิการใช้ เช่น จารีตข้อห้ามของผีขุนตาน้ำ ตลอดจนความเชื่อของพิธี เสง เหา เดลิ เป็นต้น ผลในการบังคับใช้กฎจารีตเพื่อการจัดการทรัพยากรสินของส่วนรวมในฐานะเป็นการผลิตใหม่ของวิธีคิดสิทธิ

¹⁰ “เจ้า” ในที่นี้ ผู้ศึกษาใช้ในความหมายเป็นหน่วยผลิตในการใช้น้ำต่อหน้า 1 แนวท่อ ที่อาจเป็นได้ทั้งครอบครัวเดี่ยวหรือขยายก็ได้

เชิงซ้อนเช่นนี้ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ในรูปของความเชื่อทางจารีตประเพณีเท่านั้น แต่ยังถูกนำไปเขียนเป็นกฎข้อบังคับหมู่บ้านด้วย ดังข้อบังคับหมู่บ้าน พ.ศ. 2540 ข้อที่ 9.ว่า “หากพื้นที่ใดก็ตาม ถ้าถูกปล่อยให้รกร้างทิ้งไว้นานกว่า 3 ปี ทางหมู่บ้านจะยึดไว้ เพื่อทำการปลูกป่าต่อไป” เป็นต้น ฉะนั้นผู้ที่มีสิทธิจัดการ (Management rights) ป่าดงแซ้ง คือสถาบันชุมชนท้องถิ่นในฐานะเป็นกฎเกณฑ์และองค์กรอยู่ในตัว

นอกจากนี้วิถีคิดของชุมชนม้งแม่สะดงกล่าว ชุมชนยังสะท้อนให้เห็นความสำคัญของการจัดการร่วมกัน (Inclusion) ระหว่างผู้ทรงสิทธิ์ต่างๆ อย่างเท่าเทียมกัน ในขณะที่รัฐเน้นการกีดกันสิทธิระดับอื่นๆ อย่างเบ็ดเสร็จ (Absolute Exclusion right) เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของทรัพยากรแต่ผู้เดียว ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตามเมื่อมองในระดับผู้ทรงสิทธิ์ก็ไม่ได้หมายความว่าชุมชนจะมีกรรมสิทธิ์ทำอย่างไรก็ได้กับทรัพยากรที่อ้างว่าเป็นของชุมชน ในลักษณะเช่นเดียวกับเจ้าของสวนที่ต้องปฏิบัติตามสถาบันชุมชน เช่น ไม่มีสิทธิจำหน่ายถ่ายโอน (Alienation Right) หรือกีดกันสิทธิของรัฐ ดังตัวอย่างที่ไม่สามารถกีดกันการเข้าไปตัดหญ้าเพื่อเป็นอาหารช้างของพนักงานปางช้างแม่สาในพื้นที่ป่าดงแซ้งได้ เนื่องจากปางช้างมีอำนาจตามกฎหมายในฐานะผู้ที่ได้รับอนุญาตให้เข้าพื้นที่ในฐานะเป็นที่ราชพัสดุจากอุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุยแล้ว หรือการที่ชาวบ้านต้องยินยอมให้รัฐเวนคืนที่ดินในเขตสวนพฤกษศาสตร์ เพื่อวิจัยความหลากหลายทางชีวภาพของชาติ โดยแลกกับค่าชดเชยจำนวนเล็กน้อย ในขณะที่มีที่ดินไม่พอกับความต้องการในการยังชีพ นั่นคือ สมาชิกชุมชนมีสิทธิการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ของรัฐเท่านั้น โดยการอนุญาตของคณะกรรมการฝ่ายอนุรักษ์ตามกฎหมายของชุมชนม้งแม่สะ เพื่อเป็นหลักประกันรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรของส่วนร่วม ในขณะที่รัฐยังคงอ้างความเป็นเจ้าของได้เช่นเดิม

ดังนั้นการจัดการเชิงซ้อนของกรณีป่าดงแซ้งดังกล่าว สะท้อนให้เห็นชัดเจนถึงการจัดสรรสิทธิชุมชนในพื้นที่ทรัพยากรเดียวกันออกเป็นของผู้ทรงสิทธิ์หลายประเภท โดยแต่ละประเภทมีเงื่อนไขที่ต้องมีความสัมพันธ์กัน และร่วมกันจัดการในนามสมาชิกชุมชน นั่นคือสิทธิชุมชนสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ หากคุณสมบัตินั้นทำให้สิทธิของชุมชนมีความมั่นคงขึ้น ดังเช่น การสมทบงบประมาณจัดการป่าของอุทยานฯ และหน่วยวิจัยฟื้นฟูป่า เป็นสิทธิการจัดการร่วม โดยการขอให้ชุมชนขยายเขตแนวกันไฟให้ครอบคลุมพื้นที่ปลูกป่าเพื่อวิจัยด้วย เป็นต้น ฉะนั้นรัฐและเอกชน จึงมีสิทธิจัดการร่วมกับชุมชน ในทำนองเดียวกันเมื่อชุมชนถูกพื้นที่อนุรักษ์ทับซ้อน ชุมชนก็ควรได้รับสิทธิจัดการทรัพยากรร่วมกับรัฐได้ ซึ่งได้เป็นไปแล้วโดยพฤตินัย เพียงแต่ชุมชนต้องการให้รัฐคุ้มครองสิทธิชุมชนโดยกฎหมาย อันจะมีผลในทางปฏิบัติโดยนิตินัยต่อไป

จากการกำหนดระดับสิทธิและระบบกรรมสิทธิ์เพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นที่สูงของชุมชนบ้านแม่สาใหม่ ที่มีลักษณะพลวัตของสิทธิสามารถปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของชุดระบบนิเวศในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ สะท้อนให้เห็นความรู้ท้องถิ่นว่าด้วยการจัดการเชิงซ้อนที่เป็นธรรมและยั่งยืน ซึ่งได้สร้างสำนึกใหม่ต่อการจัดการร่วมหรือจัดการเชิงซ้อนด้วยฐานคิดสิทธิชุมชนที่มีการจัดการในลักษณะเชิงซ้อนที่ร่วมกันของกลุ่มผู้ได้เสียหรือผู้ทรงสิทธิ์ระดับต่างๆ (Ostrom, Elinor and Edella Schlager, 1996)

สามารถจัดการร่วมกันได้ในลักษณะพหุภาคีอย่างเท่าเทียมกัน กล่าวคือ นอกจากชุมชนให้ความสำคัญกับความเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ ตามความเชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติที่มีเพียง ช้าง เต่า ช้าง เซ่อ หรือเจ้าที่แล้ว ชุมชนจะมีเพียงสิทธิการใช้ สิทธิจัดการร่วมกับรัฐ และสิทธิก็ตกกับคนนอกชุมชนเท่านั้น เพื่อปกป้องกรรมสิทธิ์ส่วนรวมของชุมชน ฉะนั้นชุมชนจึงควรเป็นผู้ครอบครองที่มีความสำคัญเท่ากับความเป็นเจ้าของ และผู้อ้างสิทธิ (Claimant) อีกนัยหนึ่งคือต้องให้สิทธิชุมชนมีสถานภาพทางกฎหมายเท่ากับสิทธิของรัฐ (State right) และสิทธิของส่วนบุคคล (Private right) ที่รัฐคุ้มครองและให้สิทธิสิทธิความเป็นเจ้าของตามกฎหมาย ทั้งนี้สถาบันชุมชนได้พิสูจน์ให้เห็นการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเปิดให้สิทธิระดับต่างๆ สามารถร่วมกัน (Inclusion) ในพื้นที่ทรัพยากรหน่วยเดียวกัน โดยไม่ได้ก่อให้เกิดสิทธิเหล่านั้นเกิดปัญหาความขัดแย้งกัน ตรงกันข้ามกลับเป็นเงื่อนไขสร้างความมั่นใจให้กับสิทธิเข้าถึงทรัพยากรได้ ดังตารางข้างล่าง

ตารางแสดงระดับของสิทธิเชิงซ้อน

ระดับของสิทธิ (Levels of Property Right)	ประเภทของสิทธิ (Kinds of Right)	สถานภาพของผู้ทรงสิทธิในระดับต่างๆ			
		1. เจ้าของ (Owners) - เจ้าที่ (ชาวบ้าน) - รัฐ	2. ผู้มีสิทธิ ครอบครอง (Proprietor) - ชุมชนมีแม่สะ (ปาดงเซ่ง) - กลุ่มผู้ใช้น้ำ	3. ผู้มีสิทธิใช้และ จัดการ (Claimant) - ชุมชนมีแม่สะ - เจ้าของสวน - โครงการวิจัย	4. ผู้ใช้ (Users / Usufruct) - ชาวบ้าน - ใช้น้ำเจ้า เดียว
1.ระดับปฏิบัติการ (Operational Level)	1)สิทธิในการใช้ประโยชน์ (Access & Withdrawal)	xxxx	xxxx	xxxx	xxxx
2.ระดับการ จัดการและ วางแผน (Collective Choice Level)	2)สิทธิในการจัดการ (Management) 3)สิทธิในการกีดกันผู้อื่น (Exclusion) 4)สิทธิในการจำหน่าย- ถ่ายโอน (Alienation)	xxxx xxxx	xxxx xxxx	xxxx	

ดังนั้นรัฐควรให้ความสนใจในการจัดการร่วมเชิงพหุภาคีอย่างจริงจัง มากกว่าปล่อยให้ชุมชนคอยต่อรองอำนาจรัฐด้วยมาตรการที่รุนแรงจนเกิดความขัดแย้งอย่างยืดเยื้อดังที่ผ่านมา เพื่อเป็นเงื่อนไขหนุนเสริมให้เกิดการจัดการที่เป็นธรรมและยั่งยืน เพราะการโดดเดี่ยวให้ชุมชนจัดการอย่างไม่เป็นอิสระ ไม่อาจเป็นหลักประกันที่มั่นคงได้ เนื่องจากอาจถูกบุกรุกโดยคนนอกชุมชน โดยเฉพาะนายทุนและหน่วยงานของรัฐ ซึ่งที่ผ่านมาเมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้น สิทธิชุมชนก็ไม่ได้รับการคุ้มครองให้มีสิทธิปกป้องและฟ้องร้องได้ชอบธรรมตามกฎหมาย (De jure right) (สุธาวัลย์, 2538) ซึ่งหมายถึงสิทธิเข้าถึงทรัพยากรและสิทธิในทางวัฒนธรรมถูกละเมิดได้พร้อมกันทุกเมื่อ ทั้งๆ เป็นมีการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ฉะนั้นจึงมีความสำคัญมาก

ที่ภาคประชาชนต้องเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องพระราชบัญญัติป่าชุมชนอย่างต่อเนื่องมากกว่าทศวรรษ เพียงเพื่อขอจัดการร่วมตามหลักการสิทธิเชิงซ้อนที่วางอยู่บนฐานของทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

7. ข้อค้นพบ

ประการที่ 1 พบว่าชุมชนมีแม่ละใช้ความรู้ท้องถิ่นในการอ้างสิทธิชุมชนเหนือทรัพยากรบนพื้นที่สูง ด้วยการผลิตคุณค่าใหม่บนฐานภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Land scape) ของชุมชนท้องถิ่นเอง ผ่านการปฏิบัติการ (Practice) จากการเรียนรู้ระหว่างกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทางความคิดภายในชุมชน และการร่วมมือกับองค์กรพัฒนาทั้งภาคเอกชนและรัฐ ซึ่งสามารถเพิ่มศักยภาพความรู้ท้องถิ่นให้มีลักษณะปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์ (Situating) ใหม่ ๆ ได้

ภายใต้สถานการณ์ที่ชุมชนเผชิญกับวิกฤตปัญหาของการถูกปิดล้อมด้านต่างๆ กลุ่มคนในชุมชนจึงมีแนวความคิดในการอนุรักษ์และพัฒนาที่แตกต่างกัน ตามรุ่นวัยและประสบการณ์เรียนรู้ ซึ่งสามารถจำแนกกลุ่มแนวคิดเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแนวคิดอนุรักษ์เชิงพัฒนาของกลุ่มคนหนุ่ม กับกลุ่มแนวคิดอนุรักษ์เชิงวัฒนธรรมของกลุ่มคนแก่ โดยความแตกต่างของแนวความคิดดังกล่าวไม่ได้นำไปสู่การแตกหัก ในทางตรงกันข้ามกลับเป็นเงื่อนไขให้เกิดพลังที่สร้างสรรค์ ที่ไม่เพียงยังร่วมกันได้ แต่ยังทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ ด้วย เพราะคนในสองกลุ่มความคิดดังกล่าวไม่เพียงมีเงื่อนไขของความเป็นเครือญาติเดียวกัน แต่ยังมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมด้วย กล่าวคือ ในขณะที่กลุ่มคนหนุ่มต้องพึ่งกลุ่มคนแก่ในด้านการปกครองชุมชน โดยเฉพาะการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณที่มีองค์ความรู้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ส่วนกลุ่มคนแก่ก็จำเป็นต้องพึ่งกลุ่มคนหนุ่มในด้านการติดต่อกับราชการและการตลาด เนื่องจากปัจจุบันชุมชนพึ่งพิงกลไกรัฐและตลาดทุนนิยมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ฉะนั้นองค์ความรู้ ท้องถิ่นในแง่การปฏิบัติการเพื่ออ้างสิทธิชุมชน จึงมีการเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งในชีวิตประจำวันภายในชุมชนเอง และจากการปฏิสัมพันธ์กับองค์กรทั้งภาคเอกชนและรัฐที่เข้าไปในชุมชน และหรือคนในชุมชนได้ออกไปนอกชุมชน เพื่อแสวงหาพลังอำนาจต่อรองกับรัฐ

ความรู้ท้องถิ่นที่มีลักษณะเป็นการปฏิบัติการในการอ้างสิทธิชุมชน ดังในกรณีของการรักษาป่าชุมชนในรูปป่าดงเชิงประกอบด้วยกระบวนการอ้างสิทธิอย่างหลากหลาย โดยที่กลุ่มคนหนุ่มได้ทำความเข้าใจกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติและชาวบ้าน เพื่อขอพื้นที่การเกษตรของชุมชนในบริเวณศาล ถือ-ติ ดง ช้าง เพื่ออนุรักษ์เป็นแหล่งขุนตาน้ำให้กับชุมชนและสร้างพื้นที่สีเขียวให้กับชุมชนมีแม่ละ ในขณะที่กลุ่มคนแก่ก็ใช้ความรู้เกี่ยวกับอุดมการณ์ความเชื่อ ถือ-ติ สร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจ จัดการป่าดงเชิงของกลุ่มคนหนุ่ม เพื่อให้สามารถบังคับใช้ควบคุมคนในชุมชนให้เกิดการยอมรับ ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นป่าดงเชิงผืนใหญ่จน แทบจะไม่ว่าเคยมีการบุกเบิกใช้พื้นที่มาก่อน ในทำนองเดียวกันกับการทำแนวกันไฟ เพื่อป้องกันป่าชุมชน ที่ต้องอาศัยกลุ่มคนหนุ่มจัดการแรงงาน ระดมงบประมาณ และเชิญเจ้าหน้าที่ทั้งภาคเอกชนและรัฐมาร่วม ในขณะที่กลุ่มคนแก่ก็ถือโอกาสในวันเวลาเดียวกันประกอบพิธีกรรม เผย เหยง